

VILNIAUS UNIVERSITETAS
FILOLOGIJOS FAKULTETAS

Janina Bacevičiūtė
Lietuvių filologijos studijų programa

Adverbialiniai laiko sakiniai sakytinėje lietuvių kalboje

Bakalauro darbas

Darbo vadovė dr. Erika Jasionytė-Mikučionienė

Ginti leidžiama

2021 m. gegužės 25 d.

Vilnius, 2021

Janina Bacevičiūtė, *Adverbialiniai laiko sakiniai sakytinėje lietuvių kalboje*. Bakalauro darbas, vadovė dr. Erika Jasionytė-Mikučionienė, Vilniaus universitetas, Filologijos fakultetas, 2021, 52 p.

Raktažodžiai: adverbialiniai laiko sakiniai, sakytinė kalba, semantinis ryšys, pagrindinis dėmuo, šalutinis dėmuo.

Anotacija

Darbe analizuojami adverbialiniai laiko sakiniai sakytinėje lietuvių kalboje. Darbo tikslas – išanalizuoti šiuos sakinius ir nustatyti jų reikšmes, pagrindinius predikatų gramatinius požymius. Tyrimui atlikti buvo taikyta kokybinė ir kiekybinė analizė: visi 468 pavyzdžiai buvo išrinkti iš *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* sakytinės kalbos patekstynio, tirta šių sakinių dėmenų struktūra, pozicija, semantinis ryšys, predikatų raiška, suskaičiuota, koks vyrauja semantinis ryšys tarp dėmenų, kokia dominuojanti jų pozicija, kiek yra skirtingų gramatinio centro raiškos atvejų, koks atliepiamųjų žodžių, veiksmo ir laiko pasiskirstymas dėmenyse, kiek yra žymėtų ir nežymėtų nuosakos bei modalumo kategorijos atvejų. Tiriant pastebėta, kad sakytinėje kalboje dažniausiai reiškiamas veiksmų vienalaikiškumas, sutapimas, o šie sakiniai jungiami su jungiamuoju žodžiu *kai*, dominuoja šalutinio sakinio postpozicija, tačiau atkreiptinas dėmesys, kad pozicija priklauso ir nuo semantinio ryšio, pavyzdžiui, pirmalaikius veiksmus reiškiantys adverbialiniai sakiniai eina prepoziciškai. Sakytinėje kalboje taip pat yra tokių atvejų, kai jungiamasis žodis eina ne inicialės, o medialės pozicijoje. Veiksniai dėmenyse dažniausiai nesutampa. Taip pat pasitaiko nepilnų sakinių ir tokių, kuriuose prijungiamojo sakinio autorystė išplečiama. Laikas dėmenyse dažniausiai sutampa, o veiksmo pasiskirstymas priklauso nuo semantinio ryšio. Modalumas ir nuosaka retai kada būna žymėti, nefinitinės predikatų formos taip pat labai retos. Tikimasi, kad šis darbas bus naudingas vėlesniems sakytinės kalbos sintaksės tyrimams.

Turinys

Įvadas.....	3
1. Sudėtinio prijungiamojo sakinio samprata literatūroje.....	6
2. Adverbialinių sakinių samprata	8
2. 1. Adverbialiniai laiko sakiniai	9
2. 1. 1. Specialios laiko reikšmės sakiniai.....	12
2. 1. 2. Bendros laiko reikšmės sakiniai	14
3. Sakytinės kalbos ir adverbialinių sakinių tyrimai.....	17
4. Adverbialiniai laiko sakiniai sakytinėje lietuvių kalboje	20
4. 1. Jungiamieji žodžiai	20
4. 2. Dėmenų semantinis ryšys	21
4. 3. Pozicija.....	26
4. 4. Struktūra.....	30
4. 5. Predikatų raiška: laikas ir veikslas, modalumas ir nuosaka, finitiškumas	37
Išvados.....	46
Literatūra	48
Šaltiniai.....	51
Summary.....	52

Ivadas

Darbo aktualumas ir naujumas. Šiame bakalauro darbe analizuojami adverbialiniai laiko sakiniai sakytinėje lietuvių kalboje. Užsienio kalbotyroje adverbialiniai sakiniai aprašyti gana gausiai. Pavyzdžiui, Berndas Kortmannas (1997) pateikė adverbialinių laiko sakinių semantines grupes, Holgeris Diesselis (2001, 2005, 2008, 2013) aprašė adverbialinių sakinių poziciją ir nustatė, kokią įtaką jai daro semantika bei pragmatika, Katja Hetterlė (2015) nuosekliai nagrinėjo adverbialinius sakinius iš tarpkalbinės perspektyvos, o Nicolė Nau (2018) tyrė analogiškus sakinius sakytinėje latgalių kalboje. Vis dėlto lietuvių kalbotyroje *adverbialinio sakinio* sąvoka vartojama dar palyginti retai. Antanas Smetona ir Aurelija Usonienė įvedė *adverbialo* sąvoką, bet ją operuoja daugiausia kalbėdami apie autoriaus pozicijos adverbialų klasę (Smetona, Usonienė 2012). Indrė Makauskaitė šio termino vartojimą išplečia ir kalba ir apie prijungiamuosius šalutinius laiko sakinius (Makauskaitė 2016). Šis darbas, tikimasi, prisidės prie šios sąvokos įtvirtinimo lietuvių kalbotyroje. Apie adverbialinius laiko sakinius – tradiciškai vadinamus prijungiamaisiais laiko aplinkybės sakiniais – plačiau yra rašiusios Julija Žukauskaitė (1961), Rita Miliūnaitė (2011), Jūratė Pajėdienė (2004, 2009, 2011, 2018a, 2018b) ir Erika Jasionytė-Mikučionienė (2020). Žukauskaitė (1961) dar praėjusio amžiaus antroje pusėje tyrinėjo laiko jungtukų vartojimą literatūrinėje kalboje, Miliūnaitė (2011) analizavo sakinių su *kai* vartosenos atvejus, o Pajėdienė aprašė bendruosius prijungiamųjų laiko sakinių bruožus (2004) ir daugiausia tyrinėjo 16–17 a. lietuviškuose raštuose ir šiuolaikinėje rašytinėje kalboje pavartotus laiko sakinius, sujungtus jungiamuoju žodžiu, nurodančiu ribą (2009, 2011). Taip pat Pajėdienė (2018b) tyrė santykinio laiko raišką prieveiksmiais laiko sakiniais šiaurės žemaičių telšiškių tarmėje bei viename straipsnyje (2018a) analizavo ir jungiamąjį žodį *kuomet*, jo vartojimą senojoje ir dabartinėje lietuvių kalboje. Tačiau pastarajame straipsnyje daugiausia dėmesio skiriama sakiniams, pavartotiems senuosiuose lietuviškuose raštuose, o apie dabartinę kalbą tik užsiminta. Naujausio adverbialinių sakinių tyrimo autorė – Jasionytė-Mikučionienė – straipsnyje „Apie adverbialinius sakinius sakytinėje lietuvių kalboje“ analizuoja adverbialinius laiko, priežasties, sąlygos ir nuolaidos sakinius spontaniškoje privačioje kalboje, atkreipdama dėmesį į semantinius ryšius tarp pagrindinio ir priklausomojo dėmens, jų struktūrą bei vyraujančius jungiamuosius žodžius (Jasionytė-Mikučionienė 2020). Tikimasi, kad šis bakalauro darbas, susikonsultuojantis ir nagrinėjantis tik adverbialinius laiko sakinius sakytinėje kalboje, leis dar giliau pažvelgti į tokio tipo sakinius, jų struktūrą ir semantiką. Be to, sakytinė kalba, kitaip nei rašytinė, pasižymi spontaniškumu ir įvairia sakinių struktūra (Vaičekauskienė 1997, 62), ji taip pat yra neatsiejama kasdienybės dalis, o tai ją daro visuomet aktualią. Paminėtosios priežastys buvo pagrindinės renkantis tirti adverbialinius laiko sakinius

būtent sakininėje kalboje. Tikimasi, kad šis darbas bus naudingas vėlesniems sakininės kalbos sintaksės tyrimams.

Darbo objektas, tikslas ir uždaviniai. Šio darbo objektas – adverbialiniai laiko sakiniai sakininėje lietuvių kalboje. Darbo tikslas – išanalizuoti adverbialinius laiko sakinius sakininėje kalboje, nustatyti jų reikšmes, pagrindinius predikatų gramatinius požymius. Šiam tikslui pasiekti keliami tokie uždaviniai:

1. Išsiaiškinti ir aptarti, kokius adverbialinių laiko sakinių bruožus ir aspektus pabrėžia tradicinė gramatika ir naujesni sintaksės darbai. Aprašant sakininės kalbos medžiagą, šiais aprašais bus remiamasi kaip atskaitos tašku.
2. Išanalizuoti adverbialinius laiko sakinius *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* sakininės kalbos patekstynyje ir nustatyti, kokie jungiamieji žodžiai vyrauja.
3. Nustatyti, koks yra pagrindinio ir šalutinio dėmens semantinis ryšys.
4. Nustatyti, kokia yra pagrindinio ir šalutinio dėmens pozicija ir struktūra.
5. Nustatyti, kokia yra pagrindinio ir šalutinio dėmens predikatų raiška ir sąsaja su laiko ir veiksmo, modalumo ir nuosakos, asmens kategorijomis.

Tiriamoji medžiaga ir metodai. Darbe analizuojami 468 adverbialiniai laiko sakiniai sakininėje lietuvių kalboje. Pavyzdžiai buvo išrinkti iš *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* sakininės kalbos patekstynio. Su žodžiu *kol* tekстыne buvo surastas 261 pavyzdys, tačiau laiko jungtuko funkciją šis žodis atliko 163 sakiniuose. Su žodžiu *kada* buvo rasti 552 pavyzdžiai, iš jų tinkami – 154, su *kai* – 2057 (tinkami 1851), su *iki* – 521 (tinkami 4), su *kuomet* – 14 (tinkami 10), su *kolei* – 3 (visi tinkami) ir su *pakol* – 3 (tinkamas 1). Kadangi pavyzdžių skaičius labai skiriasi, buvo nuspręsta analizuoti po 150 pavyzdžių su *kol*, *kai*, *kada* ir į analizę įtraukti visus pavyzdžius su *iki*, *kolei*, *pakol*, *kuomet*. 150 pavyzdžių su *kol*, *kai* ir *kada* iš visų tinkamų pavyzdžių buvo atrinkti pasitelkiant internetinę programą (<https://www.randomizer.org/>), kuri sugeneravo atsitiktinius skaičius. Šie atsitiktinai atrinkti sakiniai buvo analizuojami tiek kokybiškai (tirta dėmenų struktūra, pozicija, semantinis ryšys, predikatų raiška), tiek ir kiekybiškai (suskaiciuota, koks vyrauja semantinis ryšys tarp dėmenų, kokia dominuojanti jų pozicija, kiek yra skirtingų gramatinio centro raiškos atvejų, koks atliepiamųjų žodžių, veiksmo ir laiko pasiskirstymas dėmenyse, kiek yra žymėtų ir nežymėtų nuosakos bei modalumo kategorijos atvejų). Sakiniai su *iki*, *kuomet*, *kolei* ir *pakol* į statistinius lyginimus neįtraukti.

Darbo struktūra. Darbą sudaro dvi dalys: teorinė ir tiriamoji. Teorinėje dalyje aptariama literatūroje pateikiama sudėtinio prijungiamojo sakinio samprata, prijungiamųjų sakinių ir jungiamųjų žodžių skirstymas, adverbialinio sakinio samprata bei specialios ir bendros laiko reikšmės sakinių pagrindiniai bruožai, apibūdinimas. Taip pat glaustai pristatomi sakininės kalbos ir adverbialinių sakinių tyrimai. Tiriamojoje dalyje pasirinktais aspektais (pagal išsikeltus uždavinius)

analizuojami *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* sakytinės kalbos patekstinio adverbialinių laiko sakinių pavyzdžiai. Darbo pabaigoje pateikiamos išvados, suformuluotos remiantis darbo tikslu ir uždaviniais. Taip pat pridedamas ir 37 pozicijų naudotos literatūros sąrašas bei 1 pozicijos šaltinių sąrašas. Darbe yra 10 lentelių.

1. Sudėtinio prijungiamojo sakinio samprata literatūroje

Sudėtinis prijungiamasis sakinyss beveik visuose kalbotyros darbuose (tiek tradiciniuose, tiek netradiciniuose) suprantamas panašiai. *Lietuvių kalbos gramatikos* III tome (toliau – LKG) pateikiamas toks apibrėžimas: „Sudėtinis sakinyss, sudarytas iš dviejų ar daugiau dėmenų, kurių vienas yra subordinuotas kitam ir jungiamas prijungiamaisiais jungtukais, santykiniais įvardžiais beirieveksmiais, vadinamas sudėtinio prijungiamuoju sakiniu“ (LKG 1976, 789). Axelis Holvoetas ir Artūras Judžentis sudėtinį sakinį apibrėžia paprasčiau, sakydami, kad tai yra sakinyss, kurį sudaro kiti sakiniai kaip dalys, o prijungiamuoju sakiniu laiko darinį, kurį sudaro nelygiaverčiai dėmenys (Holvoet, Judžentis 2003, 116–117). Kalbėdamas apie prijungiamojo sakinio dalis, Holvoetas, kaip ir tradicinė gramatika, išskiria pagrindinį ir šalutinį dėmenį (*Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* (toliau – DLKG) (2006) pabrėžiamas tokio skirstymo sąlygiškumas, nes prijungiamojo sakinio dėmenys, paimti atskirai, nėra visiškai baigtiniai sakiniai). Tačiau kartu Holvoetas neatmeta ir pateikia Leonardo Talmy’io įvestas *fono* ir *figūros* sąvokas, kurių atitikmuo ir yra pagrindinis, ir šalutinis dėmuo: „ta situacija, arba tas įvykis, kurį perteikia šalutinis sakinyss, dažniausiai sudaro foną tam, kas pasakyta pagrindiniame sakinyje; pagrindinio sakinio turinį galima apibūdinti kaip figūrą“ (Holvoet 2003, 104–105). Vytautas Ambrazas, kalbėdamas apie prijungiamojo sakinio dėmenis, skiria konstitutyvinių (šalutinį) ir matricinių (pagrindinį) (Ambrazas 1972, 33). Šiame darbe bus vartojamos tradicinės gramatikos pasiūlytos pagrindinio ir šalutinio dėmens sąvokos.

Kad ir kaip būtų vadinami prijungiamojo sakinio dėmenys – ar pagrindiniu ir šalutiniu, ar figūra ir fonu, ar matriciniu ir konstitutyvinu – visais atvejais prijungiamieji sakiniai yra asimetriški, o ryškiausias šios sąsajos rodiklis yra įvairūs jungiamieji žodžiai. Vitas Labutis teigia, kad sudėtinis sakinyss yra paremtas dviem požymiais: „formaliuoju – jam būtinas prijungiamasis jungtukas ar kitas prijungiamasis žodis ir sintaksiniu (struktūriniu) – dėmenų sintaksiniu nelygiavertiškumu“ (Labutis 2002, 152–153).

LKG prijungiamieji sakiniai skirstomi į funkcinio ir semantinio prijungimo (LKG 1976, 798–803). Pagrindiniai skirtumai tarp šių tipų yra du: visų pirma, tai jungtukai – funkcinio prijungimo sakinių šalutiniai dėmenys jungiami funkciniais jungtukais arba įvardžiais irrieveksmiais, turinčiais savarankišką funkciją, o semantinio prijungimo sakinių šalutiniai dėmenys jungiami semantiniiais jungtukais arbarieveksmiais, kurie neturi savarankiškos funkcijos; antrasis skirtumas, ir turbūt pats svarbiausias, tai šalutinių dėmenų priklausomumas nuo pagrindinio dėmens žodžių semantinių ir morfologinių ypatybių – funkcinio prijungimo sakiniuose šalutiniai dėmenys visada priklauso nuo pagrindiniame dėmenyje einančių atraminių žodžių ypatybių, o semantinio prijungimo sakiniuose šalutiniai dėmenys yra savarankiškesni, t. y. nepriklauso nuo pagrindinio dėmens žodžių nei morfologinių, nei semantinių ypatybių. DLKG irgi skiriami du šalutinio dėmens

prijungimo tipai, tačiau jie vadinami tiesioginiu (funkciniu) ir netiesioginiu (semantiniu) prijungimu (DLKG 2006, 660).

Anot Ambrazo, svarbiausia šalutinio dėmens išorinės formos priemonė, rodanti santykį su pagrindiniu dėmeniu, yra jungiamasis žodis (Ambrazas 1972, 24). Jungiamieji žodžiai – tai jungtukai, santykiniai įvardžiai irrieveiksmiai. LKG jungtukai skirstomi panašiai kaip prijungiamieji sakiniai, t. y. į funkcinius (daugiareikšmius) jungtukus, rodančius šalutinio dėmens priklausymą nuo pagrindinio, bet nesuteikiančius sakiniui papildomos reikšmės, ir semantinius jungtukus, siejančius šalutinį dėmenį su pagrindiniu ir nurodančius abiejų dėmenų ryšio pobūdį (LKG 1976, 790–791). Būtent pastaruosius sudaro laiko jungtukai. Skirtingai nuo funkcinių jungtukų, semantiniai jungtukai prijungiamajam sakiniui teikia tam tikrą reikšmę, pvz., sakiniai su jungiamaisiais žodžiais *kol, iki* žymi veiksmus, kurie yra ribojami vienas kito atžvilgiu, o sakiniai su *kai, kada, kuomet* žymi vienalaikius arba vienas po kito vykstančius veiksmus.

Prijungiamojo sakinio jungiamieji žodžiai dažnai gali turėti atliepiamųjų žodžių, kitaip koreliatų. Atliepiamieji žodžiai – tai apibendrintos reikšmės įvardžiai irrieveiksmiai, kurie užima poziciją pagrindiniame dėmenyje ir susieja prijungiamojo sakinio dėmenis bei išryškina jų tarpusavio ryšius (ten pat, 795). Atliepiamasis žodis prilygsta šalutinio dėmens turiniui, tačiau kartu yra labai bendros reikšmės. Būtent dėl to pagrindinis dėmuo su atliepiamuoju žodžiu semantiškai yra nepilnas ir reikalauja šalutinio dėmens, atskleidžiančio atliepiamojo žodžio nurodytos sąvokos turinį (ten pat, 795–796).

Pagal jungiamųjų žodžių reikšmes ir dėmenų tarpusavio santykius LKG yra skiriamos šios semantinio prijungimo sakinių grupės:

1. laiko sakiniai,
2. priežasties sakiniai,
3. sąlygos sakiniai,
4. nuolaidos sakiniai,
5. tikslo sakiniai,
6. vietos sakiniai,
7. lyginamieji sakiniai.

Visos šios išvardytos grupės atitinkamai pagal sakinio dalis yra priskiriamos aplinkybių šalutiniams sakiniams. Būtent laiko sakiniai yra nagrinėjami šiame darbe. Tačiau, priešingai nei tradicinėse gramatikose, čia jie vadinami adverbialiniais laiko sakiniiais.

2. Adverbialinių sakinių samprata

Naujesniuose, netradiciniuose darbuose sudėtiniai prijungiamieji aplinkybių šalutiniai sakiniai yra vadinami adverbialiniais sakiniiais (angl. *adverbial clauses*). Įprastai šie sakiniai yra suvokiami kaip priklausomi ir „priřišti“ (angl. *embedded*) dėmenys, adjunktai, kurie atlieka tą pačią sintaksinę funkciją kaip prielinksninės adverbialinės konstrukcijos. Tokią sampratą pagrindžia tai, kad dažnai adverbialiniai sakiniai gali būti pakeisti nesakininiu adverbialu (Diessel 2013, 341)¹, pvz.:

(1) *The party started when Jack arrived.*

‘Gimtadienis prasidėjo, **kai atvažiavo Jonas.**’

(2) *The party started upon Jack’s arrival.*

‘Gimtadienis prasidėjo **su Jono atvažiavimu.**’

Vis dėlto Diesselis atkreipia dėmesį, kad daugelyje atliktų tyrimų kvestionuojama ši adverbialinių sakinių-adjunktų sąsaja ir teigiama, kad ji nėra tinkama analizuojant sintaksinę tokių sakinių funkciją (ten pat). Čia jis, remdamasis Christianu Matthiessenu ir Sandra A. Thompson, pateikia tokią adverbialinių sakinių sampratą: „Adverbialiniai sakiniai tai priklausomos, tačiau „nepriřištos“ (angl. *non-embedded*) struktūros, kurios, priešingai nei kitų tipų prijungiamieji sakiniai, nėra pagrindinio sakinio sintaksiniai konstituentai“ (Diessel 2013, 342). Be to, Diesselis pabrėžia, kad adverbialiniai sakiniai sudaro labai heterogenišką prijungiamųjų sakinių klasę, kuri turi neaiřkias ir neapibrėžtas ribas tarp sujungiamųjų sakinių ir kito tipo jungimo konstrukcijų² (ten pat).

Nuo Diesselio pabrėžto adverbialinių sakinių heterogeniškumo nenutolsta ir Heterllė, kuri, remdamasi tuo, kad prijungiamųjų sakinių samprata riboja adverbialinių sakinių apimamą sritį, šiuos sakinius apibrėžia taip: „Adverbialiniai sakiniai yra sakiniai, kurie modifikuoja, plačiąja prasme, veiksmažodinę frazę ar pagrindinį dėmenį ir eksplicitiškai perteikia tam tikrą reikšmę, tokią kaip vienalaikiškumą, pirmalaikiškumą, priežastį, sąlygą ir pan.“ (Hetterle 2015, 38). Hetterlei svarbus būtent semantinis kriterijus, nes jis padeda atskirti adverbialinius sakinius nuo prototipinių sujungiamųjų sakinių (ten pat, 39).

Lietuvių kalbotyroje *adverbialo* sąvoką pradėjo vartoti Smetona ir Usonienė, analizuodami autoriaus pozicijos raiřkos priemones (Smetona, Usonienė 2012, 124–139). Jie teigia, kad nors adverbialai ir prieveiksmiai funkcinio ir semantiniu požiūriu persikloja, vis dėlto adverbialai yra kur

¹ Čia ir toliau šiame darbe iš anglų kalbos versta darbo autorės.

² Diesselis, norėdamas atskirti sujungiamuosius sakinius nuo adverbialinių (prijungiamųjų), taiko įvairius sintaksinius testus, pvz., žiūri, ar galima antrame dėmenyje praleisti tarinį: *Bilas grojo gitara, o Džonas pianinu* (sujungiamasis sak.); **Bilas grojo gitara, kai Džonas pianinu* (adverbialinis sak.). Daugiau žr. Diessel 2001, 437–438.

kas atviresnė klasė ir jų morfosintaksinė realizacija yra įvairesnė neirieveksmių. Adverbialai gali būti reišiami daiktavardžio bei prieveksmio frazėmis, taip pat finitiniiais ir nefinitiniiais sakiniais. Pagal atliekamą funkciją adverbialai yra skirstomi į aplinkybinius, autoriaus pozicijos ir jungiamuosius adverbialus. Straipsnyje taip pat pabrėžiama, kad adverbialai negali būti laikomi tik sakinio aplinkybėmis, nes jie atlieka ne tik modifikavimo funkciją, bet ir metatekstualią bei intertekstualią. Be to, šnekamojoje kalboje jie gali atlikti ir intersubjektyviąją (ryšio užmezgimo ir palaikymo su adresatu) funkciją (Smetona, Usonienė 2012, 136).

Adverbialo sąvoką taip pat vartoja ir Makauskaitė, tyrinėdama lietuvių kalbos laiko adverbialus. Straipsnio autorė teigia, kad „[t]erminas „adverbialas“ reikalingas tada, kai tirama plati skalė tam tikrų priemonių, atliekančių tą pačią funkciją (šiuo atveju – reišiančių laiką), ir kai norima atsiriboti nuo tradicinio sakinio ar kalbos dalių skyrimo, nes jis tyrimui tiesiog neaktualus“ (Makauskaitė 2016, 6). Kalbėdama apie laiko adverbialus, Makauskaitė pabrėžia, kad tai yra „labai įvairi ir turtinga klasė“, kuria, anot Wolfgango Kleino, perteikiami subtilesni (palyginti su gramatiniu laiku ar veikslu) laiko atspalviai, pvz.: trukmė, momentas, laiko tarpas, dažnumas (ten pat, 4). Straipsnio autorė taip pat pateikia, kaip laiko adverbialai yra reišiami lietuvių kalboje: prieveksmiai, linksniai, prielinksninėmis konstrukcijomis, įvairiomis neasmenuojamosiomis veiksmažodžio formų konstrukcijomis, šalutiniais laiko sakiniais (ten pat, 6). Taigi Makauskaitė nenutolsta nuo Smetonos ir Usonienės teigimo, kad adverbialai yra plati semantinė-funkcinė klasė.

2. 1. Adverbialiniai laiko sakiniai

Adverbialiniai laiko sakiniai pagrindinio sakinio veiksma lokalizuoja laiko tiesėje. Pagal tai, kaip pagrindinio ir šalutinio sakinio veiksmai laiko atžvilgiu yra susiję, Hetterlė (2015, 47–48), remdamasi Kortmanno tradicinėmis grupėmis (daugiau žr. Kortmann 1997, 84–85), pateikia šešias laiko reišmių grupes, perteikiančias:

1. Veiksma vienalaikiškuma, sutapima (angl. *simultaneity overlap*, sakiniai su *when* „kai“): šie sakiniai yra mažiausiai išsiskiriantys iš visų grupių, nes šalutinio sakinio veiksma gali vykti iki, po ar tuo pačiu metu kaip pagrindinio sakinio veiksma³. Tuo atveju, kai šalutinio sakinio veiksma vyksta prieš ar po pagrindinio sakinio veiksmo, atsiranda trumpas laiko intervalas tarp dviejų veiksmų, bet jis nėra reišmingas sakinio reišmei. Plg. (3) sakinį, kuriame šalutinio sakinio veiksma (įžengimas) įvyksta iki

³ Diesselis taip pat atkreipia į tai dėmesį, sakydamas, kad *when* tipo sakiniai išsiskiria iš kitų tipų laiko sakinių, nes jie vieninteliai neparodo ir netikslina pagrindinio ir šalutinio dėmens veiksmų santykio, laiko. Sakiniai su *when* gali nusakyti tiek ir prieš bei po įvykusį veiksma, tiek ir sutampantį su pagrindiniame dėmenyje nusakomu veiksmu (Diessel 2008, 470).

pagrindinio (pamatymo), tačiau tam tikrą akimirką veiksmai sutapo, be to, veikėjas vis dar yra kambaryje.

(3) *When he entered the room, he saw a very bizarre crowd of people.*

‘**Kai** jis įžengė į kambarį, pamatė labai neįprastą minią žmonių.’

2. Vienalaikių veiksmų trukmę (angl. *simultaneity duration*, sakiniai su *while* „kol“): priešingai nei pirmojoje grupėje, šioje dėmesys yra nukreiptas į veiksmų trukmę. Šalutinio sakinio veiksmas vyksta tuo pačiu metu kaip pagrindinio sakinio veiksmas, plg. (4) sakinį, kuriame šalutiniu sakiniu perteikiama būseną (išvykimas) ir pagrindinio sakinio veiksmas (perstatymas) vyksta tuo pat metu ir itin svarbi yra trukmė. Be to, Hetterlė pabrėžia, kad šie sakiniai dažnai gali išvystyti antrinių funkcijų, pvz., priešpriešos ar nuolaidos (Hetterle 2015, 47).

(4) *While I was away, she refurnished the entire apartment.*

‘**Kol** aš buvau išvykęs, ji bute perstatė baldus.’

3. Veiksmų seką – pirmalaikiškumą (angl. *anteriority*, sakiniai su *after* „po to, kai“): šiuose sakiniuose iš pradžių įvyksta šalutiniame sakinyje pasakomas veiksmas ir tik paskui seka pagrindinio sakinio veiksmas, plg. (5) sakinį:

(5) *After Peter left, she called Mr. Fox.*

‘**Po to, kai** Piteris išėjo, ji paskambino ponui Foks.’

4. Veiksmų seką – vėlyvumą (angl. *posteriority*, sakiniai su *before* „prieš“, „prieš tai, kai“): priešingai nei trečiojoje grupėje, šioje pagrindinio sakinio veiksmas įvyksta pirmiau nei šalutinio sakinio, plg. (6) sakinį, kuriame iš pradžių įvyks pagrindinio sakinio veiksmas (paskambinimas), o tik paskui šalutinio (išėjimas). Vis dėlto priešingai nei anglų kalboje, norint perteikti vėlyvumo reikšmę lietuvių kalboje turbūt dažniau yra pasirenkama konstrukcija su nefinitine veiksmažodžio forma. Prijungiamųjų laiko sakinių atveju adverbialinis sakinytis gali būti jungiamas su *prieš tai, kai* arba pagrindiniame dėmenyje turi eiti dalelytės *vos* arba *tik*, plg. (7) pavyzdį (daugiau apie tokius atvejus žr. LKG 1976, 852).

(6) *I'll call you before I leave.*

‘Paskambinsiu tau **prieš** išeidamas.’

‘Paskambinsiu tau **prieš tai, kai** išeisiu.’

(7) *Vos spėjo [Kurapka] atsikelti, nusiprausti, **kai** į jo kambarį nepasibeldusi įsiveržė buto šeimininkė.* (LKG 1976, 852)

5. Veiksmo ribą (angl. *terminus ad quem*, sakiniai su *until* „iki tol, kol“): šiuose sakiniuose pabrėžiama riba, iki kurios vyksta pagrindinio sakinio veiksmas, plg. (8) sakinį, kuriame pagrindinio sakinio veiksmas (skaitymas) vyksta iki tol, kol įvyksta šalutinio sakinio veiksmas (suskambėjimas).

(8) *He went on reading until he heard the bell ring.*

‘Jis skaitė **iki tol, kol** išgirdo durų skambutį.’

6. Veiksmo ribą (angl. *terminus a quo*, sakiniai su *since* „nuo tada, kai“): priešingai nei penktojoje grupėje, šioje pabrėžiama riba, nuo kurios vyksta pagrindinio sakinio veiksmas, plg. (9) sakinį, kuriame pagrindinio sakinio veiksmas (nematymas) vyksta nuo tada, kai įvyko šalutinio sakinio veiksmas (mokyklos baigimas).

(9) *Tim and Paul have not seen each other since they graduated from high school.*

‘Timas ir Polas nematė vienas kito **nuo tada, kai** baigė mokyklą.’

Lietuvių kalbotyroje, kaip ir užsienio literatūroje, taip pat yra išskiriamos laiko sakiniai perteikiamos galimos reikšmės. Pajėdienė, apibrėždama prijungiamuosius laiko sakinius, teigia, kad jie, tikslindami veiksmo realizavimo aplinkybes, modifikuoja pagrindinio sakinio predikatą, t. y. „nusako pagrindinio ir šalutinio sakinio veiksmų vienalaikiškumo ar sekos santykį“, taip pat gali nusakyti momentą, trukmę ar pasikartojimą (Pajėdienė 2004, 38).

LKG teigiama, kad vieni jungiamieji žodžiai, vartojami laiko sakiniuose, nurodo, kad dėmenys yra susieti laiko santykiu, bet koks jis būtent yra, tiksliau neapibrėžia (čia minėtini tokie žodžiai kaip *kai, kada, kuomet*) (LKG 1976, 844). Kiti jungiamieji žodžiai (pvz.: *kol, iki, ligi*) yra tikslesni ir nurodo tik tam tikrus apibrėžtus laiko santykius: veiksmo ribą, trukmę. Pagal tai LKG laiko sakiniai yra grupuojami į bendros ir specialios laiko reikšmės sakinius. Bendros laiko reikšmės sakiniai su jungiamaisiais žodžiais *kai* ir *kada* (tradicinėje gramatikoje tik užsiminta apie *kuomet*) žymi arba vienalaikiškumą, arba veiksmų seką. Specialios laiko reikšmės sakiniai su jungiamaisiais žodžiais *kol, iki, ligi* žymi ribą ir taip kartu parodo veiksmų trukmę. Tai, kuri

reikšmė sakinyje yra perteikiama, priklauso nuo pagrindiniame ir šalutiniame dėmenyje tariniais einančių veiksmažodžių formų santykio (LKG 1976, 845).

2. 1. 1. Specialios laiko reikšmės sakiniai

Specialios laiko reikšmės sakiniai žymi veiksmus, kurie laiko atžvilgiu yra ribojami. Kaip pastebi Pajėdienė, dažniausiai laiko sakiniai su ribą nusakančiais jungiamaisiais žodžiais yra sudaryti su *kol* (pateikiamas pavyzdys – elektroninis dažninis žodynas „Bendriniai XX a. spaudos žodžiai“, kuriame sakiniai su *kol* sudaro laiko sakinių su ribos reikšmės žodžiais daugumą – 96 proc.) (Pajėdienė 2009, 1). Kitame straipsnyje, nagrinėdama prijungiamuosius laiko sakinius su ribos reikšmės jungiamaisiais žodžiais 16–17 a. lietuviškuose raštuose, Pajėdienė atranda, kad neretai buvo vartojami laiko sakiniai su jungiamojo žodžio *kol* variantais *kolei*, *ikkolei* ir *pakolei* (Pajėdienė 2011, 251–252). Tačiau dabartinėje kalboje šių variantų pasitaiko retai. Žukauskaitė savo straipsnyje pastebi, kad literatūrinėje kalboje iš tiesų *kolei* randamas daug rečiau nei *kol*, tačiau šnekamojoje kalboje dar pasitaiko ir *pakol*, *pakolei* variantų (Žukauskaitė 1961, 98). Taip pat specialios laiko reikšmės sakiniai gali būti jungiami su *iki* (*ik*), *ligi* (*lig*), kurie irgi žymi veiksmus ar reiškinius, ribojančius vienas kitą. Tačiau sakiniai su šiais jungtukais yra daug retesni, o ir jų vartosenos sritis yra siauresnė. Anot Pajėdienės, taip yra todėl, kad šie žodžiai turi funkcinių homonimų, kitaip tariant, jie dažniau yra vartojami kaip prielinksniai, o ne kaip jungtukai (Pajėdienė 2009, 2). Tad siekiant išvengti dviprasmiškumo, mieliau renkamasi vartoti *kol*.

Tai, koks yra specialios laiko reikšmės sakinių veiksmų santykis, paaiškėja iš tariniais einančių veiksmažodžių formų ir jų derinimo. Čia tampa svarbi eiga ir įvykį žyminti veiksmo kategorija. Būtent pagal tai, kokio veiksmo yra tariniais einantys veiksmažodžiai dėmenyse, LKG aprašomi specialios laiko reikšmės sakiniai.

Tokie sakiniai, kurių šalutinio dėmens predikatu eina eigos veiksmo veiksmažodžiai, turi vienalaikiškumo reikšmę, plg. (10) pavyzdį:

(10) ***Kol*** dar galiu, vaikščioju. (LKG 1976, 855)

Čia pagrindinio dėmens veiksmas yra ribojamas visos šalutinio dėmens veiksmo trukmės. Priklausomai nuo to, kokio veiksmo yra pagrindinio dėmens tarinys, skiriasi ir sakinių reikšmės atspalviai: kai pagrindinio dėmens tariniu taip pat eina eigos veiksmo veiksmažodis, abu veiksmams laiko atžvilgiu sutampa, o kai pagrindinio dėmens tariniu eina įvykio veiksmo veiksmažodis, pagrindinio dėmens veiksmas įvyksta kažkuriuo šalutinio dėmens veiksmo momentu.

Kitą veiksmų santykį perteikia sakiniai, kurių šalutinio dėmens tariniu eina įvykio veiksmo veiksmazodis (kaip pastebima LKG, būtent sakiniuose su jungtukais *iki* ir *ligi* tokia tarinių raiška yra dažniausia (1976, 859). Šių sakinių šalutinis dėmuo pažymi laiko ribos akimirką, iki kurios (į)vyksta pagrindiniame dėmenyje įvardijamas veiksmas. Vėlgi nuo to, kokio veiksmo yra pagrindinio dėmens tarinys, priklauso reikšmės atspalvis: kai pagrindinio dėmens tariniu eina eigos veiksmo veiksmazodis, jo veiksmas tęsiasi iki tol, kol įvyksta šalutinio dėmens veiksmas, o kai pagrindinio dėmens tariniu eina įvykio veiksmo veiksmazodis, jo veiksmas įvyksta dar prieš pasibaigiant šalutiniam veiksmui. Jei norima paryškinti žymimą veiksmo ribą, vartojama dalelytė *tik* ar *tiktai*, kuri prisišlieja prie *kol*, pavyzdžiui:

(11) *Linkiu gyventi ilgą amžių, kol tik numirsi.* (LKG 1976, 857)

Pagrindinį su šalutiniu sakiniu gali jungti ne tik *kol*, bet ir žodelis *tai*, kuris pradeda pagrindinį dėmenį, plg. (12). Anot Žukauskaitės, „[*t*]ai vartojama su tokiais pagrindiniais sakiniais, kurie kartu reiškia ir šalutinio sakinio veiksmo ar būsenos trukmės rezultatą“ (Žukauskaitė 1961, 101). Be to, kai pagrindiniame sakinyje yra dalelytė *tai*, šalutinis sakinyvis visada eis prieš pagrindinį (ten pat).

(12) *Kol nueisiu, tai ir sutems.* (LKG 1976, 858)

Tačiau dažniausiai pagrindiniame dėmenyje eina atliepiamasis žodis *tol* (LKG 1976, 858), plg. (13). Žukauskaitė, kalbėdama apie sakinius su atliepiamaisiais žodžiais *tol*, *tolei*, pastebi, kad tokiu atveju šalutinio sakinio pozicija (kaip ir be atliepiamojo žodžio) nėra apibrėžta, t. y. šalutinis sakinyvis gali eiti tiek prepozicijoje, tiek postpozicijoje (ten pat).

(13) [*Muzikantas*] *tol griežė, kol nustojo šokti.* (LKG 1976, 858)

Kai kurie laiko sakiniai su *kol* gali būti panašūs į aiškinamuosius sakinius, ypač tada, kai pagrindinio dėmens tariniu eina veiksmazodžio *laukti* formos. Tačiau nuo aiškinamųjų sakinių jie skiriasi tuo, kad šalutinis dėmuo šiuo atveju neatstoja papildinio, išreikšto kilmininku, o tik nurodo, iki kurio laiko vyks pagrindinio sakinio veiksmas (LKG 1976, 858). Tą straipsnyje akcentuoja ir Žukauskaitė: „[*k*]ai šalutinis sakinyvis su jungtuku *kol* aiškina pagrindinio sakinio veiksmazodį *laukti* ar jo formas, tada šalia laiko aplinkybės santykio atsiranda ir papildinio santykis. Tikrais papildinio sakiniais tokių sakinių laikyti vis dėlto negalima, nes jais pasakoma kartu ir to veiksmazodžio veiksmo trukmė, kurią apibrėžia šalutinis sakinyvis“ (Žukauskaitė 1961, 101).

2. 1. 2. Bendros laiko reikšmės sakiniai

Kaip buvo minėta, bendros laiko reikšmės sakiniai, priešingai nei specialios reikšmės, tiksliai nenusako, neapibrėžia laikų santykio. Šie sakiniai dažniausiai jungiami su *kai*, rečiau su jungiamuoju žodžiu *kada*, kuris, nors savo reikšme ir funkcija sutampa su *kai*, ne visais atvejais jį atstoja (daugiau žr. LKG 1976, 851), taip pat gali būti vartojamas ir *kuomet*. Vis dėlto apie *kuomet* vartojimą LKG tik užsiminta teigiant, kad dabartinėje literatūrinėje kalboje tokios konstrukcijos yra vengiamos ir vartojamos nebent tarmėse, tautosakoje ir senesnių autorių raštuose (LKG 1976, 855). „Kalbos patarimuose“ *kuomet* yra vertinamas kaip vengtinas vartoti (Miliūnaitė 2009, 33), tačiau 2017 m. Valstybinė lietuvių kalbos komisija nutarė laikyti *kuomet* šalutiniu normos variantu, o dalykinėje kalboje jungiant šalutinius laiko sakinius pirmenybė yra teiktina jungtukui *kai* bei prieveiksmiui *kada*⁴. Tai, kad *kuomet* turėtų būti leistinas vartoti, pabrėžė ir Pajėdienė, sakydama, kad jis tinka vartoti tais atvejais, kai norima išskirti laiko aplinkybę, parodyti momento svarbą (Pajėdienė 2018a, 340).

Tiek sakiniai su *kai*, tiek su *kada* ar *kuomet* žymi tokius veiksmus, kurie kažkuriuo metu sutampa, t. y. jie yra vienalaikiai, arba vyksta vienas po kito. Pagal tai LKG bendros laiko reikšmės sakiniai yra skirstomi į perteikiančius vienalaikiškumą arba seką, atkreipiant dėmesį į veikslų suderinimą.

Bendros laiko reikšmės sakiniai, perteikiantys vienalaikiškumą, yra dvejopi ir gali žymėti skirtingos trukmės veiksmų sutapimą: vienalaikius veiksmus, kurie sutampa visą laiką (tokiu atveju abiejų dėmenų tariniais eina eigos veikslo veiksmazodžiai), ir veiksmus, kurie laiko atžvilgiu sutampa tik tam tikru momentu (šiuo atveju pagrindinio dėmens tariniu dažniausiai eina įvykio veikslo veiksmazodis, o šalutinio – eigos, bet gali būti ir atvirkščiai: pagrindinio dėmens tariniu eina eigos veikslo veiksmazodis, o šalutinio – įvykio, žr. (14) sakinį (*patekėjo* – įvykio, *žaliavo* – eigos), kuriame ilgiau trunka pagrindinio dėmens veiksmas (miškų žaliavimas) ir kažkuriuo metu įvyksta šalutinio dėmens veiksmas (saulės patekėjimas).

(14) **Kai** *patekėjo saulė, visi miškai jau žaliavo.* (LKG 1976, 846)

Vis dėlto LKG pabrėžiama, kad pastaruoju atveju vienalaikiškumo reikšmė yra fakultatyvi, nes tokios pačios sandaros sakiniai savo reikšme yra panašūs į veiksmų seką (LKG 1976, 846–847). Tokios pačios nuomonės laikosi ir Žukauskaitė, teigdama, kad, jeigu šalutinio dėmens tariniu eina įvykio veikslo veiksmazodis, „šalutinio sakinio veiksmo ar būsenos trukmė niekada nesutampa su

⁴ <http://www.vlkk.lt/konsultacijos/4040-kuomet-kai-kada>

pagrindinio sakinio veiksmo ar būsenos trukmė“ (Žukauskaitė 1961, 81), taigi toks sakinyss nebeperteikia vienalaikiškumo reikšmės.

Veiksmų seka dažniausiai nurodoma pasitelkiant įvykio veikslo veiksmazodžių formas, kurios abiejuose dėmenyse sutampa (LKG 1976, 847). Tačiau pagrindinio sakinio tarinys gali būti išreikštas ir eigos veikslo veiksmazodžiu, svarbu, kad šalutinio dėmens tariniu eitų įvykio veikslo veiksmazodis. Bet kuriuo atveju pagrindinio dėmens veiksmas įvyksta tik po to, kada realizuojamas šalutinio dėmens veiksmas. Tiesa, LKG yra atkreipiamas dėmesys, kad kartais veiksmų sekos reikšmė gali būti nepabrėžiama ar net nejaučiama. Tokiais atvejais dėmenų veiksmas yra labai trumpi ir tam tikru momentu sutampa (ten pat), plg. (15) sakinį:

(15) *Onai lyg į širdį sudavė, **kai** ji pamatė mašiną, didingai artėjančią kaimo keliu.* (LKG 1976, 847)

Kai norima pabrėžti tiesioginę veiksmų seką, šalutinis dėmuo yra prijungiamas su sudėtinio jungtuku *kai tik*, žr. (16) sakinį, kuriame pagrindinio dėmens veiksmas (stygiaus atsiradimas) įvyksta iš karto po šalutinio dėmens veiksmo (sniego iškritimo), o tiesioginę seką ir staigumą pabrėžia dalelytė *tik*. Lygiagrečiai su sudėtinio jungtuku *kai tik* gali eiti ir dalelytė *tai*, kuri būna pagrindinio sakinio pradžioje. Tačiau ši dalelytė atlieka tik pabrėžiamąją funkciją, o dažniausiai bendros laiko reikšmės sakiniuose pagrindinis dėmuo pradedamas atliepiamaisiais žodžiais *tada*, *tuomet* (Žukauskaitė 1961, 81), taip pat žodžių junginiais *tuo metu*, *tuo tarpu*.

(16) ***Kai tik** iškrito sniegas, [**tai**] visur atsirado pašarų stygius.* (LKG 1976, 848)

Taigi, lyginant tradicinės gramatikos laiko reikšmių grupes su Kortmanno reikšmių kategorijomis, galima įžvelgti tam tikrų sąsajų. Žymintys vienalaikiškumą, sutapimą sakiniai su *when* ir seką žymintys sakiniai su *after* bei *before*⁵ atitinka lietuvių kalbos bendros laiko reikšmės sakinius su *kai*, *kada*, *kuomet*, kurie taip pat žymi vienalaikius arba vienas po kito sekančius veiksmus. Prie bendros laiko reikšmės sakinių priskirtina ir Kortmanno išskirta, bet Hetterlės nepamirėta smulkesnė semantinė grupė – staigi sekos reikšmė (angl. *Immediate Anteriority*, plg. Kortmann 1997, 84), kuri anglų kalboje reiškia su jungiamąja konstrukcija *as soon as*, o lietuvių – su *kai tik*. Trukmę nurodantys sakiniai su *while* ir ribą nurodantys sakiniai su *until* bei *since*⁶ atitinka akademinėse gramatikose pateikiamus specialios laiko reikšmės sakinius su *kol*, *iki*,

⁵ Čia kreipiamas dėmesys ne į pažodinį vertimą, bet į perteikiamą reikšmę, t. y., nors *before* lietuvių kalboje atitinka *iki* ir iš pažiūros turėtų priklausyti specialios laiko reikšmės sakiniams, rodantiems ribą, čia remiamasi sekos reikšmės atspalviu (angl. *posteriority*), žyminčiu vėlesnį laiką, o ne ribą.

⁶ Sakiniai su *since* čia vertinami vadovaujantis tuo pačiu principu kaip *before* (daugiau žr. 5 išnašą).

ligi, pakolei. Be to, prie trukmę reiškiančių sakinių galima priskirti ir Kortmanno išskirtą vienalaikiškumo koegzistencijos reikšmę (angl. *Simultaneity Co-Extensiveness*, ten pat), kuri anglų kalboje reiškiama su *as long as*, o lietuvių – su *kol* bei abiejų dėmenų predikatais einančiais eigos veiksmo veiksmazodžiais, rodančiais tąsą.

Prijungiamųjų laiko sakinių pozicija akademinėje gramatikoje laikoma laisva (LKG 1976, 844), tačiau Pajėdienė viename iš savo straipsnių svarsto, ar tikrai dėmenų parinkimas ir jų vieta sakinyje nėra reikšminga. Straipsnio autorė linkusi manyti, kad pozicija parodo tai, į ką sutelkiamas dėmesys: „[v]is dėlto kalbos vienetų pateikimo tvarka atspindi informacijos reikšmingumą diskurse, todėl ir prijungiamojo sakinio dėmenų išdėstymas paryškina norimus dėmesio sutelkimo centrus“ (Pajėdienė 2018b, 77). Diesselis taip pat pastebi, kad adverbialinių sakinių pozicijai įtakos turi ir susiklostęs semantinis ryšys tarp dėmenų: tie adverbialiniai sakiniai, kurie yra prijungti jungiamuoju žodžiu *after* „po to, kai“, dažniausiai eina prepoziciškai (plg. (17) sak.), o sakiniai su *before* „prieš tai, kai“ eina postpoziciškai (plg. (18) sak.) (Diessel 2005, 463–464). Taip yra todėl, kad *after* nurodo, jog adverbialiniu sakiniu reiškiamas veiksmas įvyksta prieš įvykstant pagrindinio dėmens veiksmui, o *before* žymi, kad šalutinio dėmens veiksmas įvyksta po pagrindinio, taigi eina postpoziciškai (ten pat).

(17) ***After the moon went down the night was pitch black.***

‘**Po to, kai mėnulio nebesimatė, naktis tapo visiškai juoda.**’

(18) ***They’ve started to have coffee together in the morning before I get out of bed.***

‘Jie pradėjo kartu gerti kavą rytais dar **prieš tai, kai išlipu iš lovos.**’

3. Sakytinės kalbos ir adverbialinių sakinių tyrimai

Užsienio kalbotyroje galima rasti priešingų nuomonių apie sakytinės kalbos struktūrą, jos sudėtingumą. Nau straipsnyje (2018) užsimena apie du tokius požiūrius: pirmasis atstovaujamas Wallace'o Chafe'o, teigiančio, kad šnekamojoje kalboje sakinių struktūros yra ne tokios sudėtingos kaip rašomojoje; antrąjį požiūrį tuo pačiu metu pateikė M.A.K. Halliday'us, kuris teigė visiškai priešingai – šnekamoji kalba turi daug painesnę sakinių struktūrą nei rašomoji kalba. Halliday'us teigė, kad sakytinės kalbos sakiniai (angl. *clause*) gali būti labai sudėtingi, o jų konstrukcija pagrįsta įvairiomis nerašytomis taisyklėmis. Tad tokie sakiniai negali būti aprašomi remiantis rašytinės kalbos modeliu, kuris yra iš anksto suplanuotas (Nau 2018, 47).

Sakytinė lietuvių kalba pradėta tirti tik visai neseniai, nors tyrimų svarba ir būtinumas pabrėžtas daugiau nei prieš dvidešimt metų (žr. Vaicekauskienė 1997). Anot Lauros Kamandulytės-Merfeldienės, būtent praėjusį dešimtmetį, kai pradėti kaupti sakytinės kalbos tekstynai, tyrimai tapo gilesni ir įvairesni (Kamandulytė-Merfeldienė 2018, 255). Tame pačiame straipsnyje (2018) Kamandulytė-Merfeldienė trumpai apžvelgia ir tyrimų spektrą nuo leksikos iki sintaksės. Matyti, kad labiausiai gilinamasi į leksiką: tyrimus atliko Giedrius Tamaševičius, Laima Nevinskaitė, Skaistė Aleksandravičiūtė ir kt. Sakytinės kalbos sintaksę giliau tyrusi tik pati Kamandulytė-Merfeldienė kartu su Ingrida Balčiūniene (2016a, 2016b, 2018). Mokslininkės pastebėjo, jog, nors rašytinės kalbos pagrindiniu sintaksiniu vienetu yra laikomas sakinyss ar žodžių junginys, sakytinės kalbos atveju sintaksinės analizės objektas yra būtent pasakymas, o pagrindiniais jo bruožais laikomas predikatyvumas, tipinė formalioji struktūrinė schema, aiški komunikacinė funkcija ir baigtinė intonacija (Kamandulytė-Merfeldienė, Balčiūnienė 2016b, 15–16). Būtent todėl, analizuodamos pažymimuosius sakinius spontaninėje šnekamojoje kalboje, mokslininkės vartoja *pažymimųjų pasakymų* terminą (Kamandulytė-Merfeldienė, Balčiūnienė 2016a). Skirtį tarp sakinio ir pasakymo brėžia ir Zita Nauckūnaitė, kuri tokios skirties būtinumą iliustruoja lentele, palyginančia sakytinės ir rašytinės kalbos raišką pagal sakinio ir pasakymo ilgį bei struktūrą (žr. 1 lentelę) (Nauckūnaitė 2003, 81). Tiek Kamandulytė-Merfeldienė su Balčiūniene, tiek ir Nauckūnaitė skiria sakinį ir pasakymą todėl, kad sakytinė kalba pasižymi nepilnaisiais sakiniiais, pauzėmis, minčių šuoliais, pertraukinėjimu, pataisymais, pakartojimais (Kamandulytė-Merfeldienė, Balčiūnienė 2016b, 15). Visa tai lemia „tradicinių“⁷ sakinio ribų išsiplėtimą.

⁷ Tradicinėmis sakinio ribomis čia vadinamos tokios ribos, kurias nurodo taškas, klaustukas, šauktukas, daugtaškis.

Sakytinė raiška	Rašytinė raiška
... susipažinom katedroj vakar su Mantu Jasėnu... atvažiavo paskaitų čia skaityt... jaunas dėstytojas... jaunas, bet įdomus... perspektyvus... spalvingo charakterio...	Vakar mūsų katedros darbuotojai susitiko su jaunu, perspektyviu dėstytoju Mantu Jasėnu, kuris čia atvyko skaityti paskaitų. Susipažinome su įdomiu, spalvingo charakterio žmogumi.

Platų ir gilų laiko, sąlygos, priežasties ir nuolaidos adverbialinių sakinių tyrimą atliko Nau, tyrusi šiuos sakinius latgalių sakytinėje kalboje (2018). Kalbininkė siekė išsiaiškinti, kaip šie sakiniai yra sukonstruojami, kokie jungimo būdai yra pasitelkiami. Pastebėta, kad dažniausiai sakytinėje kalboje adverbialiniai sakiniai jungiami su *ka* ir yra reiškiamas laikas, sąlyga arba priežastis, tačiau neretai tampa sunku nuspręsti, kuri reikšmė yra pagrindinė, ir tik predikatų raiška padeda ją nustatyti (Nau 2018, 71–75). Straipsnio autorė taip pat pastebi, kad sakytinėje kalboje dominuoja šalutinio dėmens prepozicija. Tokia pozicija sukuria pagrindą, kad bus pateikta tam tikra pagrindinė informacija („kas nutiko / nutiks tada?“) toliau einančioje dalyje, t. y. pagrindiniame sakinyje, ir tai yra viena iš pagrindinių laiko ir sąlygos sakinių funkcijų diskurse (Nau 2018, 71, 82–83). Be to, atlikusi tyrimą Nau pripažino Diesselio pasiūlytą mintį apie adverbialinių sakinių heterogeniškumą ir išvelgė naujų sunkumų atskiriant prijungiamuosius ir sujungiamuosius sakinius (daugiau žr. Nau 2018, 93–95, 103).

Adverbialinius laiko sakinius lietuvių sakytinėje kalboje yra tyrusios Pajėdienė (2018a, 2018b) ir Jasionytė-Mikučionienė (2020). Vienaame straipsnyje Pajėdienė (2018a) lygino laiko sakinius su *kuomet* senojoje ir dabartinėje lietuvių kalboje. Vis dėlto čia daugiausia buvo gilinamasi į sakinius, pavartotus senuosiuose raštuose (pateikti 34 pavyzdžiai), o dabartinė kalba nebuvo giliau tirta (pateikti 6 pavyzdžiai iš portalų ir 3 pavyzdžiai iš „Kalbos patarimų“). Pajėdienė (2018b) taip pat tyrė santykinio laiko raišką prieveiksminiais laiko sakiniiais šiaurės žemaičių telšiškių tarmėje. Straipsnyje autorė pažymi, kad, nagrinėjant šnekamosios kalbos tekstus, „būtina atkreipti dėmesį į tai, kad laiko nuoroda paprastai yra vertinama kaip ypač svarbi, todėl laiko nuorodos propozicijos gali būti suvokiamos kaip lygiavertės branduolio statusą turintiems elementams“ (Pajėdienė 2018b, 77). Kalbininkė taip pat atranda, kad kartais prijungiamieji laiko sakiniai natūraliame pokalbyje gali būti sukonstruoti dviejų pašnekovų: „vienas jų pasako pagrindinį sakinio dėmenį, o kitas – šalutinį, apibūdinantį aptariamo įvykio / veiksmo laiko aplinkybes“ (Pajėdienė 2018b, 94) (tokia prijungiamojo sakinio konstrukcija pastebima ir anglų kalboje, daugiau žr. Miller, Weinert 1998, 94). Be to, straipsnio autorė pastebi, kad sakytinėje kalboje prijungiamųjų laiko sakinių dėmenų, o kartu ir juose pavartotų žodžių tvarka gali skirtis nuo įprastų rašomojoje kalboje sutinkamų modelių (Pajėdienė 2018b, 77). Į tai atkreipia dėmesį ir Jasionytė-Mikučionienė (2020), tyrusi adverbialinius

sakinius sakytinėje kalboje. Kalbininkė pastebėjo, kad laiko sakiniai su *kai* gali būti įsiterpę į pagrindinį sakinį, be to, išskiria sakytinės kalbos savitumą – išardytą sudėtinių sakinių struktūrą, kai sakinio pradžioje einantis jungtukas tampa nebe šalutinio sakinio žymikliu, o pagrindinio, taip lyg jungdamas du pagrindinius sakinius, šiuo atveju – diskurso atkarpas / pasakymus (Jasionytė-Mikučionienė 2020, 10).

Taigi lietuvių sakytinės kalbos tyrimų laukas apsiriboja tik keliais straipsniais. O Pajėdienės šiaurės žemaičių telšiškių tarmės tyrimas (2018b) ir Jasionytės-Mikučionienės apžvalginis straipsnis apie visų rūšių adverbialinius sakinius (2020) yra bene vieninteliai tyrimų kontekste apie adverbialinius sakinius sakytinėje kalboje.

4. Adverbialiniai laiko sakiniai sakytinėje lietuvių kalboje

4. 1. Jungiamieji žodžiai

Kaip jau buvo minėta teorinėje dalyje, būtent jungiamieji žodžiai rodo šalutinio dėmens santykį su pagrindiniu. Be to, jie suteikia sakiniui tam tikras laiko reikšmes: „[j]ungiamieji žodžiai, galintys pabrėžti vienalaikiškumą arba laiko seką <...>, yra apibendrintai laiko reikšmę perteikiantys *kai*, *kada*, *kuomet*. Nurodyti veiksmo trukmę bei jos ribas galima su *kol*, *iki*, *ligi*“ (Pajėdienė 2004, 42). Kaip pastebi Pajėdienė, dažniausiai sakiniai su ribą nusakančiais jungiamaisiais žodžiais sukonstruojami su santykiniu prieveiksmiu *kol*, rečiausiai – su *iki*, *ligi*⁸ (Pajėdienė 2009, 1–2). Bendrą laiko reikšmę perteikiantys sakiniai dažniausiai prijungiami jungtuku *kai*, be to, anot LKG, jis iš visų laiko jungiamųjų žodžių yra vartojamas dažniausiai (LKG 1976, 845). Iš tiesų labai panašus laiko jungiamųjų žodžių pasiskirstymas matyti ir *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* sakytinės kalbos patekstinyje (DLKT) (žr. 2 lentelę): laiko sakiniams jungti jungtukas *kai* vartojamas dažniausiai, *kol* yra antras pagal dažnumą, *kada* – trečias; visi kiti jungiamieji žodžiai vartojami daug rečiau. Be to, rašytinėje kalboje buvo rasti bent keli pavyzdžiai su *lig*, *ligi* (daugiau žr. Pajėdienė 2009, 1–2), o sakytinėje kalboje tokių pavyzdžių nebuvo rasta (taip pat nebuvo rasta ir *kolik*, *ik*, *pakolei*, tačiau apie šiuos jungiamuosius žodžius Pajėdienė neužsimena). Tai, kad *kai*, *kol* ir *kada* yra dažniausi adverbialiniai jungtukai, rodo ir Jasionytės-Mikučionienės atliktas privačios spontaninės kalbos tyrimas (daugiau žr. Jasionytė-Mikučionienė 2020, 4–5).

2 lentelė. DLKT surastų laiko jungiamųjų žodžių pavartojimų skaičius

Jungiamieji žodžiai	Pavartojimų skaičius	
	Viso rasta	Tinkami
<i>kai</i>	2057	1851
<i>kada</i>	552	154
<i>kuomet</i>	14	10
<i>kol</i>	261	163
<i>iki</i>	521	4
<i>kolei</i>	3	3
<i>pakol</i>	3	1

⁸ Remtasi dabartinės rašytinės kalbos žodžių dažnumo žodynais ir *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* paieškos rezultatais.

Tai, kad *iki* retai vartojamas adverbialiniams sakiniams jungti, Pajėdienė aiškina funkcinių homonimų egzistavimu ir siekiu išvengti dviprasmiškumo (Pajėdienė 2009, 2). Lygiai taip pat būtų galima paaiškinti *kada* vartojimą (iš 552 visų rastų pavyzdžių tik 154 atvejai yra jungiant šalutinius laiko sakinius) – LKŽ^e nurodomos trys *kada* funkcijos: jungtuko, prieveiksmio ir dalelytės. Sakiniai su *kuomet*, *kolei* sakytinėje kalboje vartojami retai dėl savo knygiškumo, tarmiškumo (LKG 1976, 855, 859), o *pakol* vengtinas turbūt dėl to, kad tai yra senoji svetimybė (Dvylytė, Mikulėnienė 2013, 87). Tiesa, Žukauskaitės straipsnyje rašoma, kad jungtukas *pakol(ei)* yra dažnesnis šnekamojoje kalboje (Žukauskaitė 1961, 98, 101). Vis dėlto tiriama medžiaga rodo ką kita: sakytinės kalbos patekstinyje sakinių su *pakol* rasti tik trys pavyzdžiai (iš jų tinkamas tik vienas), o su *pakolei* nė vieno⁹.

4. 2. Dėmenų semantinis ryšys

Kaip minėta teorinėje dalyje, Hetterlė, remdamasi Kortmannu, pateikia šešias smulkesnes laiko reikšmių grupes, kurios sudaro tris didesnes: veiksmų vienalaikiškumą, seką ir ribą (Hetterle 2015, 47–48). Sakiniuose, kuriuose perteikiami vienalaikių veiksmų reikšmė, gali būti labiau pabrėžiamas veiksmų sutapimas arba trukmė – pagal tai atitinkamai skiriamos ir reikšmių grupės. Šios grupės taip pat skiriasi ir jungiamaisiais žodžiais, pavartotais jungiant adverbialinius laiko sakinius. Kaip matyti iš 3 lentelės, sakytinėje kalboje veiksmų sutapimą perteikiantys adverbialiniai sakiniai dažniausiai jungiami su bendros laiko reikšmės jungiamaisiais žodžiais *kai*, *kada*, o trukmę perteikiantys sakiniai – su specialios laiko reikšmės jungiamuoju žodžiu *kol*.

3 lentelė. Laiko sakinių semantinis ryšys tarp dėmenų

Reikšmė		Jungiamasis žodis	Atvejų skaičius
Veiksmų vienalaikiškumas	Sutapimas	<i>kai</i>	86
		<i>kada</i>	80
	Trukmė	<i>kol</i>	38
Seka	Pirmalaikiškumas	<i>kai</i>	27
		<i>kada</i>	34
	Vėlyvumas	<i>kai, kada</i>	0
Riba	<i>Terminus ad quem</i> (P vyko iki Š)	<i>kol</i>	69

⁹ Atkreiptinas dėmesys, kad rašytinės kalbos (grožinės ir negrožinės literatūros, administracinės literatūros ir publicistikos) patekstyniuose žodžio *pakol* pavartojimų atvejų skaičius – 114, *pakolei* – 3. Vadinasi, priešingai nei teigė Žukauskaitė (1961), dabar rašytinėje kalboje šie jungiamieji žodžiai vartojami dažniau nei sakytinėje.

	<i>Terminus a quo</i> (P vyko nuo Š)	<i>kai</i>	1
		<i>kada</i>	0

Veiksmų sutapimą reiškiantys sakiniai gali žymėti skirtingos trukmės sutapimą: (19) sakinyje abiejų dėmenų veiksmai sutampa tik tam tikru momentu – tai lemia pagrindinio dėmens predikatu einantis įvykio veiksmo veiksmazodis (*išėjau*), (20) sakinyje abu veiksmai sutampa per visą laikotarpį, nes tiek šalutinio, tiek pagrindinio dėmens predikatais eina eigos veiksmo veiksmazodžiai (*važiavau, galvojau*) – pastaroji raiška sakytinėje kalboje yra daug dažnesnė (daugiau apie veikslų pasiskirstymą žr. skyriuje apie predikatų raišką ir 9 lentelę).

(19) *Kalidoriuj gal ir išėjau, **kai** jūs viršuj buvot.*¹⁰

(19.1.) *Jūs viršuj buvot, **kai** išėjau kalidoriuj.*

(20) *Ir aš visą kelią, **kada** važiavau į Lietuvą, aš labai daug apie tai galvojau, kaip aš jei pažvelgsiu į akis ir kaip man tai reikės pasakyti.*

Tiesa, nors abu dėmenų veiksmai vyksta tuo pačiu metu ir jų santykis atrodo simetriškas, Holvoetas, remdamasis Talmy'io *fono* ir *figūros* sąvokomis, teigia, kad „visiškai simetriškas jis nėra, nes vienas įvykis paprastai labiau tinka fono, o kitas – figūros vaidmeniui“ (Holvoet 2003, 105). Plg. (19) sakinį: šalutiniame dėmenyje nusakoma situacija sudaro foną tam, kas yra pasakyta pagrindiniame dėmenyje, nes užtrunka ilgesnį laiką. Anot Holvoeto (ten pat), foną ir figūrą galima apkeisti, bet tokia tvarka būtų žymėta, plg. (19.1.)¹¹.

Sakiniai, kurie akcentuoja vienalaikių veiksmų trukmę, sudaromi su jungiamuoju žodžiu *kol*. Tokiais atvejais šalutinio dėmens predikatu eina eigos veiksmo veiksmazodis, o pagrindinio gali eiti tiek eigos, tiek ir įvykio. Plg. (21) sakinį: abiejų dėmenų predikatai yra to paties veiksmo (eigos), taip išryškinama pagrindinio dėmens veiksmo trukmė, t. y. pagrindinio dėmens perteikiamas veiksmas vyksta tol, kol trunka šalutinio dėmens veiksmas. Hetterlė taip pat teigia, kad būtent trukmę reiškiantys sakiniai gali turėti ir antrinių nuolaidos arba priešpriešos reikšmių (Hetterle 2015, 47). Vis dėlto sakytinėje lietuvių kalboje sakiniai su *kol* tokių antrinių reikšmių neišvysto. Kitokias antrines reikšmes – priežasties arba sąlygos – dažniausiai turi laiko sakiniai su *kai, kada* (žr. toliau apie antrines reikšmes).

¹⁰ Pavyzdžių rašyba ir skyryba originali.

¹¹ Be to, svarbu atkreipti dėmesį, kad toks fono ir figūros apkeitimas nėra taisyklingas: „šalutiniai prijungiamųjų laiko sakinių dėmenys su *kai* netinka konstruoti tokiems sudėtiniais prijungiamiesiems sakiniams, kurių pagrindiniu dėmeniu pasakomas jau žinomas dalykas (tema), o šalutiniu – nauja informacija (rema), ir pagrindinio dėmens veiksmas yra fonas šalutinio dėmens veiksmui“ (Miliūnaitė 2011, 113).

(21) [K]ol guli, tai arklys... ta, ne arklys, o šuniukai tyli.

Laiko sakiniai, kurie reiškia veiksmų seką, gali perteikti dvejopą veiksmų santykį: šalutinis dėmens veiksmas gali įvykti iki pagrindinio (vadinamasis pirmalaikiškumas) arba sekti po pagrindinio dėmens veiksmo (vadinamasis vėlyvumas). Kaip matyti iš 3 lentelės, sakytinėje lietuvių kalboje su jungiamaisiais žodžiais *kai* ir *kada* yra perteikiamas tik pirmalaikiškumas, o vėlyvumo atvejų nesurasta. Taip yra turbūt todėl, kad pastarieji sakiniai dažniau konstruojami su nefinitine veiksmažodžio forma (plg. teorinėje dalyje esantį (6) pavyzdžio vertimą), o tokie sakiniai darbe nebuvo tirti, arba jie turi turėti tam tikrą struktūrą: pagrindiniame dėmenyje turi eiti dalelytės *vos* arba *tik* (LKG 1976, 852), o tokių atvejų tyrimo medžiagoje nepasitaikė.

Tai, koks yra dėmenų semantinis ryšys, paaiškėja iš predikatais einančių veiksmažodžių veikslo kategorijos. Pirmalaikiškumo atveju šalutinio dėmens predikatu turi eiti įvykio veikslo veiksmažodis, plg. (22) sakinį, kuriame abiejų dėmenų predikatai yra įvykio veikslo. Taip pat sekos reikšmė gali būti ir leksikalizuota, t. y. perteikiama su konstrukcija *po to, kai*, plg. (23) sak., arba *po to, kada*, tačiau pastaroji konstrukcija sakytinėje kalboje yra labai reta. Norint perteikti staigią, tiesioginę veiksmų seką, pasitelkiamas sudėtinis jungtukas *kai tik*, plg. (24) sak. Vis dėlto tokia konstrukcija sakytinėje kalboje irgi nėra dažna (daugiau žr. skyriuje apie struktūrą).

(22) *Na pakilo, e, sakykim ten, apie 40 litų po gerbiamo Syso, **kada** jisai bazinį dydį sugebėjo pakelti 12 litų.*

(23) *Diskusijos nuolatos iškyla į viešumą tik **po to, kai** būna paviėšinama labai svarbi informacija.*

(24) *Ona Kulbokų pamatė mane, **kai tik** duris atsidariau.*

Ribą žyminčiuose laiko sakiniuose gali būti pabrėžiama riba, iki kurios vyksta pagrindinio dėmens veiksmas (P iki Š) arba nuo kurios tik pradėjo vykti (P nuo Š). Ir nors sakiniai su *kol* gali perteikti ir vienalaikiškumo reikšmę, vis dėlto sakytinėje kalboje šis jungiamasis žodis dažniau pasitelkiamas perteikiant šalutiniu dėmeniu išreiškiamą ribą, iki kurios (į)vyko pagrindinio dėmens veiksmas (žr. 3 lentelę). Tokiu atveju šalutinio dėmens predikatu eina įvykio veikslo veiksmažodis, o pagrindinio dėmens predikatas gali būti tiek įvykio, tiek eigos, plg. ir (25) pavyzdį: pagrindinio dėmens predikatu eina eigos veikslo veiksmažodis, o šalutinio – įvykio.

(25) *Jis ten kažkaip buvo, jis labai daug vietų keitė, **kol** galiausiai atsirado pas mus.*

Identišką ribą išreiškė ir visi kiti adverbialiniai laiko sakiniai su *kol* variantu *kolei* ir *iki* (vienintelis rastas tinkamas pavyzdys su *pakol* buvo nepilnos struktūros), plg. (26) ir (27) pavyzdžius. Priešingai nei su *kol*, jungiamasis žodis *iki* labai retai turi vienalaikiškumo reikšmę (sakytinėje kalboje tokių atvejų neužfiksuota), o *kolei*, nors teoriškai ir gali turėti šią reikšmę, vis dėlto sakytinėje kalboje yra pasitelkiamas žymint ribą.

(26) *[J]ie nė viens iš ten neatsitraukė, ir vienu žodžiu, kovojo **iki** paskutinį nušovė.*

(27) *I paskui jau bilietą išsiperki, aini į salę ir aplink eini **kolei** kojas paskauda.*

Kaip matyti iš 3 lentelės, sakytinėje kalboje beveik nerasta sakinių, kurie reikštų šalutiniu dėmeniui išreikštą ribą, nuo kurios prasidėjo pagrindinis. Pastebėtina, kad akademinėse gramatikose, bendros laiko reikšmės sakinių aprašyme, net nėra pateikiama tokia sakinių su jungiamaisiais žodžiais *kai* ir *kada* reikšmė. Vis dėlto sakytinėje kalboje vienas toks atvejis su jungtuku *kai* užfiksuotas, plg. (28) pavyzdį, kuriame ribą žymi su prieveiksmiu *nuo* ir atliepiamuoju žodžiu *tada* einanti konstrukcija (*nuo tada, kai*). Taip pat buvo rastas ir vienas išardytos struktūros sakiny su *kada*: nors sakinio struktūra yra išardyta, semantinę ryšį tarp dėmenų vis vien galima nustatyti, šiuo atveju sakiny turi minėtą ribos reikšmę. Plg. (29) pavyzdį, kuris neišprastas tuo, kad prijungiamasis sakiny yra sukonstruotas abiejų pašnekovų: pagrindinis sakiny pasakomas kaip klausimas, o šalutinis – kito pašnekovo pasakytas atsakymas, reiškiantis ribą, nuo kurios prasideda pagrindinio sakinio veiksmas (daugiau apie tokias konstrukcijas žr. skyriuje apie struktūrą).

(28) *[J]au rimtas dainavimas prasidėjo tai nė nežinau, gal nuo, **nuo tada, kai** gal mokykloj, žinai, pradėjau jau mokyklą lankyt.*

(29) – **Nuo kada** žmonės supranta, kad reikia mesti, kai tą padaryti?

– **Kada** tai pradeda trukdyt.

Kaip buvo minėta anksčiau, kai kurie laiko sakiniai su *kai* ir *kada*, gali išvystyti ir antrinių reikšmių, plg. (30) sakinį, kuriame šalutinio dėmens veiksmą galima matyti kaip priežastį pagrindinio dėmens veiksmui. Anot Pajėdienės, „[t]ai susiję su kognityviniais laiko suvokimo modeliais, įgalinančiais greta einančius įvykius susieti priežastingumo ryšiais: anksčiau įvykęs veiksmas yra suvokiamas ne tik kaip pirmesnis, bet ir kaip priežastis ar sąlyga vėlesniam“ (Pajėdienė 2018b, 76).

(30) *[A]le **kai** pasigeria, tai pasiusk.*

Be priežasties reikšmės, sakiniai su *kai* ir *kada* gali perteikti ir sąlygos reikšmę, plg. (31) pavyzdį, kuriame *kada* būtų galima pakeisti *jei*. Nau, tyrusi adverbialinius sakinius sakytinėje latgalių kalboje, irgi pastebėjo, kad sakiniai su *ka* gali turėti ne tik laiko, bet ir sąlygos reikšmę (Nau 2018, 71). Tai neretai lemia predikatų raiška: kai predikatai dėmenyse yra skirtingų laikų ar nuosakos, tuomet adverbialinis sakinytis labiau žymi sąlygos reikšmę nei laiko (ten pat, 72). (31) pavyzdžio atveju šalutinio dėmens predikatas yra būsimąjo laiko veiksmažodis, o pagrindinio suvestinio tarinio dalimi eina esamojo laiko modalinis (episteminio modalumo) veiksmažodis *gali*. Taip pat plg. ir (32) pavyzdį, kuriame abiejų dėmenų predikatai yra būsimąjo laiko (šalutinio dėmens suvestinį tarinį sudaro ir modalinis veiksmažodis *galėti*), taigi veiksmai neperteikia faktiškumo ir galėtų būti vertintini kaip sąlyga.

(31) [O] **kada** Nemuno ledas atšils, gali būti lietaus, gali būti ir kitas potvynis.

(32) **Kada** galės apginti savo nuomonę ir žinos, ko jie nori, bus kitaip šiek tiek.

Kadangi sakytinė kalba nėra suplanuota, čia pasitaiko tokių prijungiamųjų sakinių, kurie neturi pagrindinio dėmens arba kažkuris iš dėmenų neturi būtinųjų sakinio dalių, t. y. tokie sakiniai yra nepilni (daugiau apie tai žr. skyriuje apie struktūrą). Kaip anksčiau minėta, semantiniam ryšiui nustatyti yra būtini abiejų dėmenų predikatai, taigi tampa neįmanoma tokių sakinių priskirti Kortmanno laiko reikšmių grupėms.

Tirtoje sakytinėje kalboje taip pat pasitaikė tokių atvejų, kai formaliai žiūrint sakiniai primena adverbialinius laiko sakinius, tačiau semantiškai jų laiko funkcija yra išblukusi. Tokių sakinių šalutinio dėmens predikatu neretai eina mentalinis veiksmažodis *pagalvoti*, plg. (33) sakinį, arba tokiose konstrukcijose būna gausu diskurso žymiklių, plg. (34) sak. Tokiais atvejais šalutiniai sakiniai savo reikšme labiau primena įterpinius nei adverbialinius laiko sakinius. Kai kurie šalutiniai sakiniai taip pat atlieka diskurso kūrimo strategiją, nors jie, priešingai nei sakiniai, primenantys įterpinius, yra panašesni į laiko sakinius, plg. (35) sakinį, kuriame šalutinis dėmuo su *kol* dar išlaiko laiko reikšmės atspalvį.

(33) Dabar **kai** pagalvoju buvo labai smagu mokykloje.

(34) O ten tie visi, tipo šuniena ten **kai** būna, ten, tikrai būna, ar čia tik tais, nu kaip.

(35) [V]argas čia iš to, **kol** sulakstai, **kol** nueini, pas tą nueik, nieko tai, tai bonką duok, tai šiandien negaliu, tai, kitąsyk atvažiuoja jau girti, tai nei suars tau, nei nieko.

4. 3. Pozicija

Teorinėje dalyje buvo pastebėta, kad pagrindinio ir šalutinio dėmens pozicija akademinėje gramatikoje laikoma ganėtinai laisva (LKG 1976, 844): šalutinis dėmuo gali eiti tiek prieš ar po pagrindinio dėmens, tiek į jį įsiterpti, nes didelės įtakos sakinio reikšmei pozicija neturi, „[k]adangi ta propozicija, kuri sudaro foną, iš principo visada išreiškiama šalutiniu sakiniu, turinčiu aiškų prijungimo rodiklį, tai jos statusą nebūtina išryškinti tokia papildoma priemone, kaip dėmenų tvarka“ (Holvoetas 2003, 107). Kaip pastebi Pajėdienė (2009, 4), rašytinėje kalboje šalutinių laiko sakinių su ribą žyminčiais jungiamaisiais žodžiais dažniausia pozicija – pagrindinis dėmuo (P) + šalutinis (Š) (apie bendros laiko reikšmės sakinių poziciją lietuvių rašytinėje kalboje nėra kalbėta). Diesselis, tyręs laiko sakinių poziciją tiek rašytinėje, tiek sakytinėje anglų kalboje, irgi pastebėjo, kad didžioji dalis šalutinių laiko sakinių eina postpoziciškai (daugiau žr. Diessel 2008, 473–474). Tokį modelį įprasta aiškinti tuo, kad šalutinio dėmens postpozicija yra gramatiškai lengviau identifikuojama, kadangi šalutinis dėmuo suteikia naujos informacijos (Pajėdienė 2018b, 77) arba pasako papildomos informacijos, kuri nėra būtina ir funkcionuoja kaip „vėliau šovusi mintis“ (angl. *afterthought*) (Nau 2018, 83). Kaip matyti iš 4 lentelės, sakytinėje kalboje šalutinio dėmens postpozicija taip pat yra dažniausia.

4 lentelė. Pagrindinio ir šalutinio dėmens pozicija

Semantinės laiko grupės		Jungiamasis žodis	Pagrindinio (P) ir šalutinio (Š) dėmens pozicija		
			P + Š	Š + P	P + Š + P
Veiksmų vienalaikiškumas	Sutapimas	<i>kai</i>	33	26	27
		<i>kada</i>	37	30	13
		Iš viso	70	56	40
	Trukmė	<i>kol</i>	11	18	9
Seka	Pirmalaikiškumas	<i>kai</i>	8	12	7
		<i>kada</i>	6	25	3
		Iš viso	14	37	10
Riba	<i>Terminus ad quem</i> (P vyko iki Š)	<i>kol</i>	44	18	7
	<i>Terminus a quo</i> (P vyko nuo Š)	<i>kai</i>	1	0	0
Iš viso:			140	129	66

Tokią įprastą tiek rašytinei, tiek sakytinei kalbai prijungiamojo sakinio dėmenų poziciją iliustruoja (36) pavyzdys. Tačiau šio sakinio konstrukcija neįprasta tuo, kad joje du kartus yra pabrėžiama riba: *iki šiol* ir *kol nepradėjome ja naudotis per fonetiką*. Abi ribos yra identiškos, t. y. nurodoma, iki kada kalbėtojas nesinaudojo programa. Tik pirmoji ribos konstrukcija nesudaro šalutinio sakinio, o antroji, prijungta jungiamuoju žodžiu *kol*, sudaro adverbialinį laiko sakinį ir eina postpozicijoje.

(36) *Iki šiol šia programa nesinaudojau, **kol** nepradėjome ja naudotis per fonetiką.*

Kadangi sakytinė kalba yra nesuplanuota, pasitaiko sakinių, kuriuose šalutinis sakinytis yra labai nutolęs nuo pagrindinio. Plg. (37) sakinį, kuriame į prijungiamąjį laiko sakinį tarp pagrindinio ir šalutinio dėmens yra įsiterpusi šalutinė diskursinė informacija (*aš nežinau, kažkur į užsienį*):

(37) *Mano mama išvažiavo. Aš nežinau kažkur į užsienį **kai** dar buvau maža, o tėtis pradėjo gerti ir išėjo iš namų.*

Anot Diesselio, tai, kokia pozicija vyrauja kalboje, susiję ir su įprasta žodžių tvarka, ir su tai, kokiaje pozicijoje yra jungtukas: jei kalboje vyrauja SVO ir jungtukas eina inicialės pozicijoje (kaip lietuvių), tuomet adverbialinis sakinytis gali užimti tiek prepoziciją, tiek postpoziciją (Diessel 2001, 442–443). Taip yra ir lietuvių kalboje. Iš 4 lentelės matyti, kad sakytinėje kalboje neretai šalutinis dėmuo eina ir prepozicijoje. Tokiai pozicijai gali turėti įtakos tiek prijungiamojo sakinio semantika, tiek pragmatika. Kai šalutinis dėmuo eina prepozicijoje, neretai jis būna susijęs su diskursu, t. y. pasako ankstesnę situaciją, su ja sujungia (Diessel 2005, 459–460; 2008, 467). Plg. (38) sakinį, kuriame prepozicinis šalutinis sakinytis yra diskurso tąsa. Sakytinėje kalboje prepoziciniai adverbialiniai laiko sakiniai taip pat sukuria perėjimą nuo kalbėjimo laiko į tokį, koks yra perteikiamas pačiu adverbialiniu sakiniu (Ford 1993, 28–31), arba nusako pasikeitusią situaciją (Miller, Weinert 1998, 102–103). Plg. (39) pavyzdį, kuriame prepozicinis adverbialinis sakinytis pakeičia esamąjį kalbėjimo laiką į praeities, t. y. pasakojimo laiką.

(38) *Nu, gėlės visą laiką nuo pat mažens patiko iš tikrųjų. **Kai** buvau mažytė, močiutė sakydavo, kur nors va, tavo močiutė, mano mama, sakydavo, kad niekur negalėdavau praeiti, kur gėlės.*

(39) *Jeigu jūs prisimenate – mes tai tikrai gerai prisimename – **kada** dar buvo gerbiama Leontjeva Prezidento patarėja, buvo paruoštos šito įstatymo pataisos.*

Šalutinio dėmens prepoziciją, kaip minėta, lemia ir prijungiamojo sakinio semantika. Nors Pajėdienė teigia, kad „ankstesnį veiksmažymintį šalutinis dėmuo gali eiti ir po vėlesnius santykius laiko skalėje žyminčio pagrindinio dėmens“, nes nulemiant reikšmių santykį didžiausią vaidmenį atlieka jungiamieji žodžiai bei dėmenų predikatų derinys (Pajėdienė 2004, 49), vis dėlto tokie sakiniai, kurie reiškia seką ir šalutinio dėmens veiksmo pirmalaikiškumą (pagal Kortmanną, *anteriority*), dažniausiai eina prepoziciškai (žr. Diessel 2005, 463; 2008, 473–474, 479–480). Tą rodo ir sakytinės kalbos tyrimas: iš 27 sakinių su *kai*, reiškiančių pirmalaikį veiksmažymį, 12 buvo Š + P struktūros, iš 34 sakinių su *kada*, reiškiančių taip pat pirmalaikį veiksmažymį, net 25 pavyzdžiai buvo Š + P. Plg. (40) sakinį, kuriame šalutiniu dėmeniu perteikiamas veiksmas įvyko pirmiau nei pagrindinio, taigi šalutinis dėmuo eina prepoziciškai, taip kartu parodydamas ir veiksmų išsidėstymą laike, jų santykį. Dažniau prepozicijoje nei postpozicijoje eina ir vienalaikių veiksmų trukmę perteikiantys sakiniai su *kol*. Tokia šalutinio dėmens pozicija leidžia pabrėžti pagrindinio dėmens veiksmo trukmę, t. y. kol vyks šalutinio dėmens veiksmas, tol vyks ir pagrindinio, plg. (41) sakinį.

(40) *Paprasciausiai mes **kada** išsiskyrėm, aš labai stengiausi su ja, nu kaip, susisiekti, skambinti.*

(41) ***Kol** vaiką augina globos institucijoje, pagal įstatymą, jie turi kas šešis mėnesius vykdyti vaiko globos peržiūrą.*

Kaip matyti iš 4 lentelės, sakytinėje kalboje, nors ir rečiau nei šalutinio dėmens postpozicija ir prepozicija, pasitaiko ir interpozicijų, kai šalutinis dėmuo įsiterpia į pagrindinį (P + Š + P). Tokiu atveju dažniausiai pagrindinis sakinyje prasideda atliepiamuoju žodžiu (*tol, tada*), laiko aplinkybė einančiu prieveiksniu (pvz., *paskui*) ar daiktavardžiu (pvz., *savaitgalį*), po jo eina įsiterpęs ir jį patikslinantis šalutinis dėmuo, o paskui vėl tęsiasi pagrindinis. Plg. (42) sakinį: pagrindinis dėmuo prasideda nuo atliepiamojo žodžio *tol*, kuris, eidamas tokioje pozicijoje, glaudžiai susieja prijungiamojo sakinio dėmenį ir kartu reikalauja papildymo. Būtent dėl to po jo iš karto eina šalutinis dėmuo, taip įsiterpdamas į pagrindinį sakinį. Taip pat plg. ir (43) sakinį, kuriame šalutinis dėmuo eina po aplinkybės *savaitgaliais*, ją patikslina, o po jo seka likusi pagrindinio dėmens dalis. Čia taip pat matyti ir sakytinei kalbai būdingas nerišlumas, kuris lemia į prijungiamąjį sakinį įsiterpusią šalutinę, papildomą informaciją.

(42) *Tol, **kol** mes nesuvoksime šios struktūros teisinių pamatų, mūsų kalbos man dažnai primins akmenukų mėtymą į vandenį.*

(43) [O] savaitgaliais **kada** nei tėvelis, nei mamytė nedirba tai suu broliu turiu dar jaunesnį brolių mano brolis dabar yra dvyliktoji klasė - Karolis - tai va, anksčiau su broliu nelabai sutardavom, o dabar kažkaip labai gerai pradėjom sutarti, ai čia nukrypau truputį nuo temos, tai va, važiuojam mes sekmadieniais į sodelį ką irgi po truputį krapštomės arba gulim ant ežeriuko.

Tiek adverbialiniai sakiniai su *kai* ir *kada*, tiek ir su *kol*, kaip matyti, gali būti šliejami prie savarankiškų žodžių, žyminčių laiką. Tokiu atveju šalutinis sakinyss paaiškina, apriboja, patikslina pagrindinio sakinio laiko aplinkybę (Žukauskaitė 1961, 84), plg. (44) sakinį, kuriame šalutinis sakinyss patikslina laiko aplinkybę (prieveiksmį *kažkada*). Jeigu šalutinis dėmuo su *kai*, *kada* yra siejamas su daiktavardžiu, tuomet kai kuriuos šalutinius sakinius galima interpretuoti dvejopai: arba kaip pažyminio, arba kaip adverbialinius laiko sakinius (Ambrasas 1972, 42–43). Vis dėlto, kadangi yra patikslinama būtent laiko aplinkybė, linkstama šalutinį sakinį priskirti laiko kategorijai: „[t]ie sakiniai, kurių šalutinis dėmuo patikslina laiko <...> aplinkybėmis einančius daiktavardžius, paprastai turi semantinio [šiuo atveju – laiko] prijungimo sakiniams būdingą vidinę struktūrą“ (Ambrasas 1972, 43). Be to, tokiais atvejais Ambrasas siūlo pritaikyti transformacinę analizę ir įterpti atliepiamąjį žodį, kuris (į)rodo, kad tai tikrai yra laiko sakinyss (ten pat), plg. (45) ir (45.1.) pavyzdį.

(44) Žinai, per, aš vieną kažkurią Naujųjų Lietuvių dainą girdėjau per radiją, bet čia, žinai, bet čia, va, **kažkada kai** važiuojam namo šiaip.

(45) Ir kiekvieną savaitgalį mes pasiimam jį, švenčių dienom ir **sekmadienį, kada** reikia atiduoti jinais savo rankytėm mažom taip stipriai įsikabina į mane ir tada auklėtojai tenka atplėšti ir tada klykimai, spiegimai.

(45.1.) Ir kiekvieną savaitgalį mes pasiimam jį, švenčių dienom ir **sekmadienį, tada, kada** reikia atiduoti jinais savo rankytėm mažom taip stipriai įsikabina į mane ir tada auklėtojai tenka atplėšti ir tada klykimai, spiegimai.

Kaip pastebėjo Pajėdienė (2018b) ir Jasionytė-Mikučionienė (2020), sakytinėje kalboje laiko jungiamieji žodžiai gali būti pavartoti ne tik šalutinio sakinio inicialėje, bet ir medialėje, taip įsiterpdami tarp įvairių sakinio dalių. Pajėdienė teigia, kad tokia jungiamojo žodžio slinktis sietina su natūraliu šnekamosios kalbos srautu (Pajėdienė 2018b, 94), o kaip rodo Jasionytės-Mikučionienės atliktas spontaninės kalbos tyrimas, jungiamasis žodis tokiu atveju eina po subjekto arba objekto, taip kartu sustiprindamas pokalbio dalyvių perspektyvą (Jasionytė-Mikučionienė 2020, 10). Iš tiesų dabartinio tyrimo medžiaga atskleidžia tą patį (t. y. jungiamasis žodis, būdamas

medialės pozicijoje, eina po subjekto ar objekto), tačiau taip pat jungiamasis žodis, nors ir retai, bet eina ir po diskurso žymiklio (pvz., *ten, nu*), plg. (46), ir net po gramatinio centro, plg. (47) sakinį.

(46) *Jis dabar grįžta, kabinejasi, kad aš galūnes tariau kai kurių žodžių, ta prasme, nu kai aš Kaune gyvenu pripranti šnekėti, girdi aplinkui ir tu pats kažkaip pradedi šnekėti žinai.*

(47) *Aš plaunu kai grindis, tai kartais matau, atrodo, kad negyvus veža viskas, vat taip va.*

4. 4. Struktūra

Gramatinio centro raiška

Įprastai sakinio pagrindą sudaro predikatas (jį reiškiantis veiksmažodis), jo argumentai (vardažodžiai), o jų struktūrą gali papildyti aplinkybės (Holvoet 2003, 115). Kaip pastebima LKG, neretai prijungiamuosiuose sakiniuose tiek pagrindinis, tiek šalutinis dėmuo yra nepilni, jiems trūksta struktūriškai būtinų sakinio dalių (LKG 1976, 789). Kaip matyti iš 5 lentelės, sakytinėje kalboje gramatinis centras reiškiamas įvairiai, o rečiausia (9 pavyzdžiai) ir dažniausia (75 pavyzdžiai) konstrukcija yra labai panaši – abiem atvejais išreikštas pilnas gramatinis centras (V ir T). Tačiau vienu atveju (rečiausiu) veiksnys abiejuose dėmenyse sutampa, kitu (dažniausiu) atveju – nesutampa.

5 lentelė. Gramatinio centro raiška pagrindiniame ir šalutiniame dėmenyje

Gramatinio centro raiška	Atvejų skaičius pagal jung. žodžius			Atvejų skaičius iš viso
	<i>kai</i>	<i>kada</i>	<i>kol</i>	
P ir Š: V ir T (V sutampa)	3	4	2	9
P ir Š: V ir T (V nesutampa)	18	30	27	75
P ir Š: T ir T (V sutampa)	21	15	27	63
P ir Š: T ir T (V nesutampa)	21	16	17	54
P: V ir T; Š: T (V sutampa)	13	3	10	26
P: V ir T; Š: T (V nesutampa)	30	17	11	58
Š: V ir T; P: T (V sutampa)	9	5	2	16
Š: V ir T; P: T (V nesutampa)	13	30	25	68
Nepilni sakiniai (trūksta būtinų sak. dalių)	8	20	7	35
Nėra pagrindinio sakinio	12	7	19	38
Sakiniai, pasakyti skirtingų pašnekovų	2	3	3	8

Pajėdienė, kalbėdama apie finitinius laiko sakinius, teigia, kad jais „galima nusakyti vieno veikėjo atliekamą skirtingą veiksmų vienalaikiškumą ar seką arba skirtingų veikėjų atliekamų veiksmų vienalaikiškumą ar seką“, tačiau tik pirmuoju atveju yra įmanoma subjekto elipsė (Pajėdienė 2004, 40). Tokių sakinių esti ir sakytinėje kalboje, plg. (48) sakinį: subjektas dėmenyse sutampa, tad šalutiniame jis leksiškai nebėra išreiškiamas.

(48) *Tu taip į mane žiūrėjai, kai klausei šitą klausimą.*

Vis dėlto sakytinės kalbos pavyzdžiai rodo, kad veikėjai dėmenyse gali skirtis ir net tokiu atveju šalutiniame dėmenyje veiksnys gali būti praleidžiamas, plg. (49) pavyzdį, kuriame šalutinio sakinio numanomas veiksnys (*mes*) nesutampa su pagrindiniame sakinyje išreikštu veiksmu (*tu*), bet vis tiek yra praleidžiamas. Tokiu atveju praleidimą leidžia asmenuojamoji veiksmažodžio forma (dgs. I asm.), kuri parodo šalutinio sakinio veikėją.

(49) *Renata linkiu, kad ir tavo gyvenime atsirastų vaikinai, ir kitą kartą, kai jau kalbėsime „M - vieno“ eteryje, tu sakysi – taip, aš turiu vaikiną ir esu labai įsimylėjusi.*

Taip pat yra įmanomas ir veiksnio praleidimas tuomet, kai veiksmažodžio forma nerodo veikėjo, t. y. tariniu eina III asm. veiksmažodžio forma, plg. (50) pavyzdį. Vis dėlto šiuo atveju veikėjas (*vyras*) yra žinomas iš ankstesnio diskurso – anksčiau pasakyto sakinio.

(50) *[T]uo tarpu vyras tarnavo kariuomenėje, tai, nei mačius nebuvau, nei nei draugavus i taip. Paskui, kada grįžo iš armijos, aš jau dirbau.*

Aukščiau esantys pavyzdžiai iliustruoja atvejus, kai subjekto elipsė yra būtent šalutiniame sakinyje. Vis dėlto galima ir atvirkštinė struktūra: šalutinis sakinyje turi formaliai išreikštą gramatinį centrą, o pagrindinis sakinyje – tik tarinį, plg. (51) pavyzdį, kuriame abiejų dėmenų veiksniai sutampa, tad pagrindiniame jis yra praleidžiamas.

(51) *[K]ada mes nuėjome nusipirkti bandelių, pamatėme tokių visokių ingredientų.*

6 lentelė. Veiksnių dėmenyse (ne)sutapimas

Veiksnių (ne)sutapimas	Atvejų skaičius pagal jung. žodžius	Atvejų skaičius iš viso

	<i>kai</i>	<i>kada</i>	<i>kol</i>	
Veiksniai sutampa	46	27	41	114
Veiksniai nesutampa	82	93	80	255

Tačiau, kaip matyti iš 6 lentelėje pateiktų duomenų, sakytinėje kalboje dažnesnė ne pastaroji aprašyta struktūra, kai veiksniai dėmenyse sutampa, o tokia, kurioje veiksniai yra skirtingi, plg. ir (52) pavyzdį. Tai, kad sakytinėje kalboje konstruojant prijungiamuosius sakinius yra dažnesnis veiksmų nesutapimas nei sutapimas, galbūt lemia tai, kad kalba nėra egocentriška, o ir viena iš pagrindinių kalbos funkcijų – komunikacijos – yra nukreipta ne į save, bet į aplinką: „nukreiptumas <...> į referentą, orientavimasis į kontekstą – vadinamoji referentinė (denotacinė arba kognityvinė) funkcija – yra svarbiausia daugelio pranešimų užduotis“ (Jakobson 2004, 10). Tad nieko keisto, kad kalbant, konstruojant prijungiamuosius sakinius referuojama būtent į aplinką, taip automatiškai nulemiant skirtingus išreikštus ar neišreikštus veiksmus.

(52) *Turiu norėti visą laiką, kada nori jįsai.*

Nors įprastai, kai dėmenyse veiksmo atlikėjai skiriasi, o kartu skiriasi ir jų atliekamas veiksmas (ypač tokiais atvejais, kai tariniu eina III asm. veiksmažodžio forma), jie yra įvardijami (plg. (53) sakinį, kuriame pagrindinio dėmens veiksnys yra *daktarai*, o šalutinio – *ligonis*), sakytinėje kalboje pasitaiko ir tokių atvejų, kai abiejuose dėmenyse skirtingi subjektai leksiškai nėra išreikšti, plg. (54) sak.

(53) *Ir stovi visi daktarai laukia, kol ligonis atsigaus.*¹²

(54) *Laukiu va, kol atidarys „Akropolį“.*

(54) sakinyje iš veiksmažodžių formų suprantama, kad prijungiamojo sakinio dėmenų subjektai skiriasi. Veiksmažodžio *laukti* forma (vns. I asm.) išduoda, kad pasakymą produkuojantis asmuo sutampa su pagrindinio dėmens subjektu. Kitaip yra su šalutinio dėmens praleistu veiksmu: veiksmažodžio *atidaryti* forma (III asm.) tepasako, kad veiksmo atlikėjas (ar net atlikėjai) yra pašalinis (-iai), t. y. nesutampa nei su adresantu, nei su adresatu. Kadangi sakytinė kalba glaudžiai siejasi su kontekstu, kuriame pasakymas yra koduojamas, ištraukus tokį sakinį iš konteksto, tampa sunku identifikuoti visus veiksmo dalyvius. Tačiau galima daryti prielaidą, kad kalbėtojas

¹² Kaip buvo minėta teorinėje dalyje, prijungiamieji sakiniai su predikatu einančiu veiksmažodžiu *laukti* gali būti priskiriami ne tik papildinio, bet ir laiko aplinkybės sakinių grupei, nes jais nurodoma pagrindinio dėmens veiksmažodžio veiksmo trukmė (daugiau apie tai žr. Žukauskaitė 1961, 101). Būtent dėl to šie ir tolimesni pavyzdžiai su predikato *laukti* formomis yra pateikiami ir analizuojami kaip prijungiamieji laiko sakiniai.

presuponuoja, jog adresatas žino, kas atliks šalutiniame dėmenyje pasakomą veiksmą, ir būtent dėl to nusprendžia jo neapibrėžti.

Tai, kad sakytinė kalba yra spontaniška, nesuplanuota ir veikiama lingvistinio konteksto, turi įtakos ir sakinio struktūrai. Čia susiduriama su nepilniaisiais sakiniais. Labutis nepilniaisiais sakiniais vadina tokius pasakymus, kuriuos sudaro žodis ar žodžių junginys, atitinkantis atskirą sakinio dalį ar sudėtinio sakinio dėmenį (Labutis 2002, 139). Be to, pabrėžiama, kad jie neturi sakiniams būdingų modelių (t. y. būdingas sandaros nepilnumas) ir be teksto (o kartu ir sakytinio diskurso) yra nesuprantami (ten pat). Šiame darbe nepilniaisiais sakiniais yra vadinami dviejų skirtingų struktūrų sakiniai: 1) sakiniai, kuriuose vienam iš dėmenų (arba abiem) trūksta būtinųjų sakinio dalių (šiuo atveju – tarinio); 2) sakiniai, sudaryti tik iš šalutinio dėmens. Kaip rodo tirta medžiaga (žr. 5 lentelę), abiejų tipų nepilnųjų sakinių sakytinėje kalboje nėra itin daug: 35 pavyzdžiai, kai trūksta būtinų sakinio dalių, ir 46 pavyzdžiai, kai sudaryta tik iš šalutinio dėmens arba prijungiamasis sakiny pasakytas skirtingų pašnekovų. Žemiau pateikiamas abiejų atvejų detalesnis aprašymas.

Konstruojant prijungiamuosius sakinius šalutiniame arba pagrindiniame dėmenyje gali būti praleidžiamas ne tik veiksnys, bet ir tarinys. Atkreiptinas dėmesys, kad visais atvejais numanomas tarinys yra veiksmažodžio *būti* forma, plg. (55) ir (56) sakinius, kuriuose vienu atveju (55 sak.) tarinio trūksta šalutiniame dėmenyje, kitu (56 sak.) – pagrindiniame, tačiau abiem atvejais numanomas tarinys yra atitinkama *būti* forma.

(55) *Tai jis išvažiuoja dabar **kada** po dešimt dienų jam gynimas magistrinio.*

(56) *[I]r dabar, jau gal trys metai jau, **kai** mes susirašinėjam.*

Sakytinėje kalboje taip pat yra ir tokių atvejų, kai pagrindinis sakiny neturi jokių sakinio dalių. Tuomet visą pagrindinį dėmenį atstoja atliepiamasis žodis arba dalelytė *tai*, nors semantiškai žiūrint ji yra tuščia, plg. (57) sakinį, kuriame minėta dalelytė neatlieka jokios sintaksinės funkcijos, bet yra pagrindinio dėmens pozicijoje, tokiu būdu jį atstodama. Taip pat yra ir tokių sakinių, kuriuose ne tik dalelytė *tai* atstoja pagrindinį sakinį, taip kartu funkcionuodama ir kaip diskurso žymiklis, bet ir pats šalutinis sakiny yra nepilnas, plg. (58) sak. Tai lemia tai, kad sakytinė kalba pasižymi nuotrupomis, be to, yra pragmatiška: „galima nustoti kalbėti ir vidury žodžio, jei matyti, kad pašnekovas suprato, kas turima mintyje“ (Vaičekauskienė 1997, 63). Vadinasi, nebūtina pasakyti sintaksiškai pilno sakinio, kad adresatas dekoduočiau pasakymą – tam jis gali pasinaudoti bendrosiomis žiniomis (angl. *mutual background knowledge, similar basic experiences of the world*¹³).

¹³ Daugiau apie bendrąsias žinias ir pragmatinę inferenciją žr. Yule 2002, 5, 17–24; Satkauskaitė 2011, 51–52.

(57) *Kol* prikalbinau išvis ją kalbėtis su manim, **tai**.

(58) *Ai, bet tai, žinai, **kai** mėnesis, **tai**.*

Dėl tokių pat priežasčių abu dėmenys gali visiškai neturėti išreikšto gramatinio centro. Toks šalutinis prijungiamasis sakinyss kaip (59) rašytinėje kalboje vargu, ar būtų pavartotas, nes nei pagrindinis, nei šalutinis dėmuo neturi net veiksmazodžio. Vis dėlto sakinio prasmė sakytiniame diskurse dėl to itin nenukenčia. Atsiradusias tuščias semantines vietas užpildo bendrosios žinios apie pasaulį, plg. (59.1.).

(59) *Dešimt litų. **Kol** iš Jonavos.*

(59.1.) *Dešimt litų **kainuoja** / **išleidžia**, **kol** iš Jonavos **parvažiuoja**.*

Pagrindinis sakinyss gali būti nepilnas ir dėl lingvistinio konteksto, kuriame pasakymas yra kuriamas. Plg. (60) sakinį: tam, kad būtų supastas pagrindinis sakinyss, reikia žinoti kalbėjimo diskursą, t. y. pažvelgti į kito pašnekovo žodžius, klausimą:

(60) – *Kada jūs tais nuotraukas darėt?*

– *Tai čia kažkada tai, **kai** ne, neseniai aš atsikrausčiau, net nebuvo dar atsikrausčius, nu jo buvau, bet dar tada kai nesakiau, kad pas ją gyvensiu.*

Dažniausiai tokiu atveju, kai pagrindinio sakinio propozicija yra perteikiama klausimu, atsakymas susideda tik iš šalutinio, t. y. nėra kartojamas pagrindinis sakinyss ar jo dalis: „atsakyti į klausimą nepilnuoju sakiniu, pasakyti juo tik tai, kas būtina, kas svarbiausia, nekartojant visų klausiamojo sakinio dalių – natūralus ir įprastas šnekamosios kalbos <...> reiškinyss“ (LKG 1976, 641). Tokius šalutinius sakinius galima laikyti insubordinuotais sakiniais, kuriuose jungiamasis žodis atlieka ir diskurso funkciją, t. y. „diskurso lygmeniu jungia skirtingų pašnekovų pasakymus“ (Jasionytė-Mikučionienė 2020, 10), be to, kadangi pereinama į diskurso lygmenį, *sakinio* terminą galima pakeisti *pasakymu*¹⁴. Vis dėlto laikyti tokį adverbialinį sakinį visiškai savarankišku ir sakyti, kad tokiais atvejais jungiamasis žodis jungia du pagrindinius sakinius, vargu, ar galima, nes adverbialinio sakinio nesavarankiškumą liudija jungiamasis žodis, rodantis, kad kažkur turi būti pagrindinis sakinyss. Plg. (61) pavyzdį: matyti, kad sakinyss yra nepilnas, sudarytas tik iš šalutinio dėmens. Tokią sandarą leidžia dialogo struktūra: adresatas gali atsakyti tik šalutiniu sakiniu, tačiau reikšmė nuo to nenukentės, nes pagrindinio sakinio propozicija perteikiama adresanto klausime.

¹⁴ Daugiau apie sakinio ir pasakymo skirtumus sakytinės kalbos tyrimuose žr. Kamandulytė-Merfeldienė, Balčiūnienė 2016b, 15–16.

(61) – *O sakykit, kiek jūs galvojat išsilaikyt apskritai roko grupėj bei muzikoj?*

– **Kol** būsim žili ir barzdoti diedukai.

Tokios išardytos struktūros atveju pagrindinis sakinyb nebūtinai turi būti suformuluotas kaip klausimas. Kitas pokalbio dalyvis gali pratęsti pašnekovo teiginį ir šalutinį sakinį pasakyti kaip papildantį pagrindinį, plg. (62) pavyzdį, kuriame pagrindinis sakinyb pasakomas vieno pokalbio dalyvio ir galėtų būti baigtinis, tačiau kitas pašnekovas praplečia tai, kas buvo anksčiau pasakyta, ir išreiškia trukmę: reikia greičiau nueiti pasidaryti tą nuotrauką, kol dar yra graži ir jauna.

(62) – *Nueik greičiau tą nuotrauką pasidaryk.*

– **Kol** graži, jauna.

Vis dėlto sakytinėje kalboje dažniau nei nepilnieji sakiniai, kuriems trūksta būtinųjų sakinio dalių, ar sakiniai, realizuojami dviejų pašnekovų, pasitaiko struktūrų, kuriose yra tik šalutinis dėmuo, jokių pagrindinio dėmens žymių nėra (priešingai nei, pvz., sakiniuose, kuriuose pagrindinį dėmenį atstoja dalelytė *tai*). Tai, kad nėra pagrindinio dėmens, vėlgi lemia sakytinės kalbos bruožai, ypač spontaniškumas. Plg. (63) sakinį, kuriame būtent dėl to, kad kalba yra nerišli, nesuplanuota, kalbėtojas nepasako pagrindinio sakinio, jį pamiršta, nes nutraukia kitas pašnekovas. Panašus nerišlios kalbos pavyzdys yra (64) sakinyb: pasakytas tik šalutinis sakinyb, o pagrindinis yra nutylimas. Taigi sakytinėje kalboje, priešingai nei rašytinėje, galimos tokios išardytų prijungiamųjų sakinių konstrukcijos, kai yra pasakomas tik šalutinis sakinyb, o pagrindinis dėl veikiamo fizinio konteksto, kuriame pasakymas yra formuluojamas, nėra ištariamas.

(63) – *Chirurginio jau dabar Ramanauskas? Tik ankščiau buvo šito traumatologinio.*

– *Chirurginio, aš **kai** gulėjau, apendicitą **kai** man operavo...*

– *Jis niekad nebuvo traumatologas. Jis chirurgas.*

– *Tai ko jis tam reanimaciniam sėdėdavo?*

(64) *Ta žilka susipynus tokia, tai **kol** aš ją atsipainiojau, žinai, viską.*

Formali sakinio struktūra

Kaip buvo minėta teorinėje dalyje, pagrindiniame dėmenyje gali eiti atliepiamasis žodis, kuris atstovauja šalutinio dėmens turiniui ir turi savarankišką sintaksinę funkciją (LKG 1976, 796). Dažniausiai rašytinėje kalboje specialios laiko reikšmės sakiniuose (su *kol*, *pakol*) eina atliepiamasis žodis *tol(ei)*, o bendros laiko reikšmės sakiniuose (su *kai*, *kada*, *kuomet*) – atliepiamasis žodis *tada* (rečiau *tuomet*, *po to*) (Žukauskaitė 1961, 101; LKG 1976, 848). Pagrindiniame dėmenyje be

atliepiamųjų žodžių gali eiti ir pastiprinančios dalelytės, kurios sudaro porinius jungtukus, pvz., *kai...tai*, *kol...tai*. Sakytinėje kalboje, priešingai nei rašytinėje, būtent pastaroji struktūra yra daug dažnesnė nei su atliepiamaisiais žodžiais (žr. 7 lentelę). Taip yra turbūt todėl, kad dalelytė *tai* sakytinėje kalboje funkcionuoja kaip diskurso žymiklis ir „atlieka diskurso organizavimo ir struktūravimo (tekstines), ir ryšio su adresatu užmezgimo (tarpasmenines) funkcijas“ (Jasionytė-Mikučionienė, Ruskan, Šinkūnienė, Šolienė 2020, 24). Plg. (65) pavyzdį, kuriame antroji porinio jungtuko dalis *tai* sieja du sakinius, tokiu būdu atlikdama siejimo funkciją, ir kartu funkcionuoja kaip diskurso žymiklis, rodantis kalbėtojo išvadą: kadangi supa tokia aplinka, neįmanoma nekreipti dėmesio.

7 lentelė. *Atliepiamųjų žodžių ir porinių jungtukų pasiskirstymas*

Struktūra	Atvejų skaičius
<i>Kai..., tada</i>	4
<i>Kai..., tai</i>	18
<i>Tada, kai</i>	4
<i>Tada, kai..., tada</i>	1
<i>Po to, kai</i>	4
<i>Kada..., tada</i>	8
<i>Kada..., tai</i>	17
<i>Tada..., kada</i>	3
<i>Po to, kada</i>	2
<i>Kol..., tol</i>	4
<i>Kol..., tai</i>	22
<i>Tol, kol</i>	7
<i>Tai, kol</i>	6

(65) *Bet neina, nu, ta prasme, **kai** tokia aplinka visą laiką supa, **tai** kaip gali nekreipt dėmesio.*

Tais atvejais, kai pagrindiniame dėmenyje eina atliepiamasis žodis ir, atrodytų, visiškai atstoja šalutinį dėmenį, pagrindinis dėmuo yra paverčiamas nepilnu, t. y. sakiny su atliepiamuoju žodžiu reikalauja papildymo (šalutinio sakinio): „[atliepiamojo žodžio] buvimas smarkiai sumažina pagrindinio sakinio dėmens gramatinį-semantinį savarankiškumą – jiems modifikatorius yra

būtiną“ (Pajėdienė 2004, 46). Tai paaiškina, kodėl prijungiamojo sakinio dėmenys, paimti atskirai, nėra visiškai baigtiniai sakiniai (DLKG 2006, 660), plg. (66) pavyzdį:

(66) **Kol** aš sėdžiu ten ir klausaus, **kol** Raškinis aiškina, **tol** aš suprantu.

* *Kol aš sėdžiu ten ir klausaus, kol Raškinis aiškina.*

* *Tol aš suprantu.*

Kaip ir rašytinėje, taip ir sakytinėje kalboje šalia jungiamųjų žodžių kartais eina dalelytė *tik*. Anot Žukauskaitės, ši dalelytė labai dažnai vartojama su jungtuku *kai* (1961, 83) ir pabrėžia iškart po šalutinio dėmens veiksmo vykstantį pagrindinį. Vis dėlto sakytinėje kalboje tokių rastų pavyzdžių nėra daug: *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* sakytinės kalbos patekstinyje iš atsitiktinai išrinktų 150 sakinių rasti 5 pavyzdžiai su konstrukcija *kai tik*, o Jasionytės-Mikučionienės atliktame spontaniškos kalbos tyrime (jame remtasi *Sakytinės lietuvių kalbos tekstynu*) surastas tik vienas toks pavyzdys (Jasionytė-Mikučionienė 2020, 7). Taip pat labai reta konstrukcija, pabrėžianti veiksmų sekos reikšmę, yra *po to, kai* ir *po to, kada*. LKG rašoma, kad pastaroji struktūra paprastai nevartojama (žr. LKG 1976, 849), tai paliudija ir sakytinė kalba – čia surasti tik du tokie pavyzdžiai, plg. (67) ir (68) sakinį. Tačiau svarbu atkreipti dėmesį, kad ir *po to, kai* struktūra nėra itin dažna (surasti tik keturi pavyzdžiai).

(67) Tik **po to, kada** po kiek laiko žiūrint, supratome, kad tai yra visai kitai...visai kitaip pateikti duomenys.

(68) Ir **po to kada** buvo reiškia Modestas Kolerovas tenai reiškia ir valdyba sudaryta. Modestas Kolerovas tos valdybos pirminyku tenai buvo paskirtas. Buvo skirti pinigai atitinkami ir dabar vat mes galim matyti tam tikras viso to pasekmes.

4. 5. Predikatų raiška: laikas ir veikslas, modalumas ir nuosaka, finitiškumas

Kaip pabrėžiama akademinėje gramatikoje, nagrinėjant prijungiamuosius laiko sakinius, svarbu atkreipti dėmesį į predikatais einančių veiksmažodžių laiko ir veikslo derinimą (LKG 1976, 844). Čia taip pat teigiama, kad daugumos laiko prijungiamųjų sakinių abiejų dėmenų predikatais einančių veiksmažodžių laikas sutampa (ten pat), tai rodo ir sakytinės kalbos tyrimas (žr. 8 lentelę). Tačiau atkreiptinas dėmesys, kad adverbialiniai sakiniai su *kol*, reiškiantys trukmę arba ribą, iki kurios vyko pagrindinio dėmens veiksmas, dažniau nei kitų semantinių grupių laiko sakiniai turi nesutampančius laiko kategorijos predikatus. Tokį dažnesnį laiko nesutapimą galbūt nulemia pačių sakinių semantika, plg. (69) sakinį, išreiškiantį trukmę, kiek dar vyks (būsimojo laiko veiksmažodis

bus) pagrindiniu dėmeniu reiškiamas veiksmas – jis vyks tol, kol vyksta (esamojo laiko veiksmazodžiai *esame, galime dalyvauti*) šalutiniu dėmeniu reiškiamas veiksmas. Taip pat plg. ir (70) sakinį, kuriame pabrėžiama riba, iki kurios vyksta (esamojo laiko veiksmazodis *kartoji*) pagrindinio dėmens veiksmas – jis vyksta iki tol, kol įvyks (būsimojo laiko veiksmazodis *užmigs*) šalutinio dėmens veiksmas.

8 lentelė. Dėmenų predikatais einančių veiksmazodžių laiko (ne)sutapimas¹⁵

Semantinės laiko grupės		Jungiamasis žodis	Laiko (ne)sutapimas	
			Sutampa	Nesutampa
Veiksmų vienalaikiškumas	Sutapimas	<i>kai</i>	77	8
		<i>kada</i>	67	10
		Iš viso	144	18
	Trukmė	<i>kol</i>	25	7
Seka	Pirmalaikiškumas	<i>kai</i>	22	4
		<i>kada</i>	31	3
		Iš viso	53	7
Riba	<i>Terminus ad quem</i> (P vyko iki Š)	<i>kol</i>	44	23
	<i>Terminus a quo</i> (P vyko nuo Š)	<i>kai</i>	1	0
Iš viso:			267	55

(69) O **kol** *esame ant Europos Sąjungos slenksčio ir galime dalyvauti priimant ne visus sprendimus, forumas kaip tik ir bus ta vieta, kuri mums suteiks galimybę daryti įtaką Konvente daromiems žingsniams piliečių sąjungos link.*

(70) [**K**]**ol** *užmigs, kartoji.*

Laiko sakinių, reiškiančių veiksmų sutapimą, predikatais dažniausiai eina to paties laiko veiksmazodžiai, plg. (71) sakinį, taip parodomas veiksmų vienalaikiškumas. Rečiau, tačiau predikatais einančių veiksmazodžių laikai gali ir nesutapti, nors ir yra išreiškiamas veiksmų sutapimas, plg. (72).

¹⁵ Į šios lentelės duomenis nebuvo įtraukti sakiniai, kurių pagrindinio dėmens predikatu einantis veiksmazodis yra liepiamosios ar tariamosios nuosakos.

(71) [K]**ai** būni va užsieny, nu tai gi nėra taip lengva, ten kažkokias lauktuves atsiųst, dar kažką.

(72) Nu, žinai, **kai** nenori mokytis, visada pretekstas bus.

Sakytinėje kalboje, kaip ir rašytinėje, abiejų dėmenų predikatų veiksmažodžių laikai gali nesutapti dėl to, jog išreiškia skirtingą veiksmų išsidėstymą laike, plg. (73) sakinį, kuriame iš pradžių įvyko šalutinio dėmens veiksmas ir tik po to vyksta pagrindinio dėmens. Vis dėlto, kaip matyti iš 8 lentelės, kai reiškiamas veiksmų seka, dažnesnis yra laikų sutapimas. Ir nors gramatinis predikatų laikas čia sutampa, tačiau laikų išsidėstymas laiko tiesėje nėra vienodas, plg. (74) sakinį, kuriame abiejų dėmenų predikatai yra būtojo kartinio laiko veiksmažodžiai, tačiau šalutinio dėmens veiksmas įvyko pirmiau nei pagrindinio.

(73) [K]**ada** jau jinai pasakė, kad jie tinką, kad jie skanūs, tai jau gali eit tada į šokių.

(74) Bet tai suprantat, pavyzdžiui, po to skandalingo laiško, **kai** parodė nė karto Jogailės neberodė rūkančios.

Tai, kad laiko sakiniams svarbus ne tiek veiksmažodžių laiko formų derinimas, kiek apskritai sintaksinio (ir semantinio) laiko plano darnumas, pabrėžiama ir LKG (1976, 844). Būtent dėl to pagrindinio ir šalutinio dėmenų tariniais gali eiti net ir skirtingų formų veiksmažodžiai, plg. (75) sakinį, kuriame pagrindinio dėmens predikatą sudaro liepiamosios nuosakos veiksmažodis (*kentėkim*), o šalutinio – būsimosio laiko (*ateis*), tačiau abi formos išreiškia ateities veiksmą, tad yra kartu vartojamos.

(75) Patys kalti, *kentėkim*, **kol** ateis kiti, tada bandysim pagerint padėti.

Tiek akademinėje gramatikoje (LKG 1976), tiek Žukauskaitės tyrime apie laiko jungtukų vartojimą literatūrinėje kalboje (1961) daug dėmesio skiriama predikatais einančių veiksmažodžių veiksmo kategorijai, nes, kaip minėta anksčiau, būtent nuo veiksmų santykio dėmenyse priklauso laiko sakinių semantinės grupės arba priešingai – veiksmų pasiskirstymas dėmenyse yra nulemtas semantinių laiko grupių. Tai matyti ir 9 lentelėje: veiksmų pasiskirstymas prijungiamuosiuose laiko sakiniuose yra itin skirtingas, kiekviena semantinė grupė turi jai būdingą veiksmų raišką.

Semantinės laiko grupės		Jungiamasis žodis	Veikslo pasiskirstymas P ir Š dėmenyse			
			P (eigos) + Š (eigos)	P (eigos) + Š (įvykio)	P (įvykio) + Š (įvykio)	P (įvykio) + Š (eigos)
Veiksmų vienalaikiškumas	Sutapimas	<i>kai</i>	50	14	7	15
		<i>kada</i>	44	9	6	21
		Iš viso	94	23	13	36
	Trukmė	<i>kol</i>	29	0	0	9
Seka	Pirmalaikiškumas	<i>kai</i>	0	13	14	0
		<i>kada</i>	0	17	17	0
		Iš viso	0	30	31	0
Riba	<i>Terminus ad quem</i> (P vyko iki Š)	<i>kol</i>	0	46	23	0
	<i>Terminus a quo</i> (P vyko nuo Š)	<i>kai</i>	0	0	1	0

Reiškiant veiksmų vienalaikiškumą (tiek sutapimą, tiek trukmę) dėmenų predikatais einančių veiksmažodžių veikslo kategorija dažniausiai sutampa, t. y. predikatais eina eigos veikslo veiksmažodžiai, taip pabrėžiamas veiksmų sutapimas per visą laikotarpį (plg. (20) sak.) arba išryškinama pagrindinio dėmens veiksmo trukmė (plg. (21) sak.). Kai veiksmas sutampa tik tam tikru momentu, pagrindinio dėmens predikatu eina įvykio veikslo veiksmažodis, o šalutinio – eigos, plg. (19) ir (76) sakinius, kuriuose pagrindinio dėmens veiksmas įvyksta tam tikru šalutinio dėmens veiksmo momentu.

(76) *Dar ji prie kompo buvo atsisėdus, **kol** aš rašiau.*

Sakytinėje kalboje taip pat pasitaikė atvejų, kai reiškiant veiksmų sutapimą pagrindinio dėmens tariniu eina eigos veikslo veiksmažodis, o šalutinio – įvykio, plg. (77) ir (78) sakinius, kuriuose ilgiau trunka pagrindinio dėmens veiksmas, o tam tikru jo metu įvyko šalutinio dėmens veiksmas. Tačiau, kaip minėta teorinėje dalyje, tiek LKG (1976, 846–847), tiek Žukauskaitė (1961, 81) pabrėžia, kad vienalaikiškumo reikšmė čia yra fakultatyvi, tokie sakiniai labiau primena sekos reikšmę. Vis dėlto, išnagrinėjus tokius pavyzdžius sakytinėje kalboje, linkstama manyti, kad sekos reikšmė šiuose sakiniuose ne visuomet yra pagrindinė: tiek (77), tiek (78) sakinių būtų sunku interpretuoti kaip reiškiantį pirmalaikiškumą (iš pradžių įvyko šalutinis, o po jo sekė pagrindinis veiksmas), nes pagrindinio dėmens veiksmas vyko ilgiau už šalutinio ir būtent tam tikru jo

momentu įvyko šalutinio dėmens veiksmas. Be to, kaip rašoma ir LKG, neretai tokiuose sakiniuose, reiškiančiuose vienalaikiškumą, pagrindiniame dėmenyje eina prieveiksmis *jau*, kuris išryškina sutapimą (LKG 1976, 846), plg. ir (78) sak. Tad greičiausiai tai, ar sakiny su tokia predikatų raiška priklauso veiksmų vienalaikiškumo ar sekos grupei, nulemia pačio sakinio turinys ir jo interpretacija.

(77) *Nežinau kas ten buvo **kai** mes išėjom pirmą į kiemą.*

(78) *Ir paskiau, kai jinai, **kada** mes baigėm, aš, šnekėtis, **jau** buvo gana vėlu.*

Sakiniuose, reiškiančiuose veiksmų sutapimą, nors ir retai, bet tiek pagrindinio, tiek šalutinio dėmens predikatu eina įvykio veiksmo veiksmožodis. Tokiuose sakiniuose sekos reikšmė nėra išryškinama, nes veiksmai yra labai trumpi, nurodomas veiksmų laiko tapatumas (daugiau žr. LKG 1976, 847), plg. (79) sakinį:

(79) *[P]atį pirmą kartą, **kai** tu pas mane atėjai tu jas atnešei man.*

Kai reiškiama veiksmų seka, rašytinėje kalboje dažnesnė abiejų predikatų veiksmo kategorijos dėmė, t. y. tiek pagrindinio, tiek šalutinio dėmens predikatu eina įvykio veiksmo veiksmožodžiai (žr. LKG 1976, 847). Iš 9 lentelės matyti, kad ir sakytinėje kalboje ši raiška yra dažnesnė (plg. ir (80) sakinį), tačiau čia beveik lygiai tiek pat paplitusi ir skirtingų veikslų konstrukcija, minėta anksčiau (pagrindinio dėmens predikatas – eigos, šalutinio – įvykio veiksmo veiksmožodis). Vis dėlto, priešingai nei (77) ir (78) sakinyje, (81) pavyzdyje matyti aiški sekos reikšmė: po įvykusio šalutinio veiksmo vyks pagrindinis.

(80) *O jų vadas, **kada** žuvo, tai jį palaidojo tenai, ir pervežė į naujus žmonių kapus.*

(81) *O tai tą, jau nešiosi nuo rytojaus, **kai** pasiimsi, jau grynai taip į paskaitas eisi, taip va ir?*

Kaip ir rašytinėje kalboje (plg. Žukauskaitė 1961, 99), taip ir sakytinėje ribą žyminčiuose sakiniuose dažnesnė skirtinga predikatų raiška, kai pagrindinio dėmens tariniu eina eigos, o šalutinio – įvykio veiksmo veiksmožodžiai (plg. (25) sak.). Tokiu atveju pagrindinio dėmens veiksmas vyksta iki tol, kol įvyksta šalutinio. Pažymėtina ir tai, kad sakytinėje kalboje, kai yra reiškiama riba ir predikatais eina skirtingo veiksmo veiksmožodžiai, šalutinio dėmens tariniu kartais eina veiksmožodis su neiginiu *ne-*. Tačiau jis turi ne predikato neigimo reikšmę, kaip kad (82) sak., o tiesiog žymi ribą, iki kurios vyko pagrindinio dėmens veiksmas, plg. (83) sak. Akademinėje gramatikoje tokia konstrukcija laikoma netaisyklinga, bendrinei kalbai svetima, o neiginys *ne-*

tokiais atvejais nevartotinas (LKG 1976, 857, DLKG 2006, 683). Tokia konstrukcijos vartoseną dažniausiai siejama su rusų kalbos įtaka: „rusų kalbos prijungiamiesiems laiko sakiniams sudaryti vartojamo jungtuko / jungiamojo žodžio *poka ne* dalelytė *ne* laikoma paties jungiamojo žodžio struktūriniu elementu, neturinčiu neigiamos reikšmės / neigiamo krūvio, žr. Belousov (1989, 560)“ (Pajėdienė 2004, 43).

(82) ***Kol nepagerės, tol, tol bus blogai.***

(83) *Ir ir meldžiausi tada, žinai. Ir viska. **Kol kol kol kol nenurimo.***

Nors ir rečiau, tačiau sakytinėje kalboje reiškiant ribą vartojama ir tapati predikatų raiška – tiek pagrindinio, tiek šalutinio dėmens predikatu eina įvykio veiksmo veiksmažodis, plg. (84) sakinį, kuriame pagrindinio dėmens veiksmas įvyksta iki pasibaigiant šalutiniam.

(84) *Jie **kol išsiima**, tai jau būna senelis perskaitęs.*

Aptariant predikatų raišką svarbu atkreipti dėmesį ir į jų modalumą bei nuosaką, ir kiek sakytinėje kalboje šių kategorijų žymėjimas dėmenyse yra iš tiesų paplitęs. Žymėto modalumo čia vadinami tie predikatai, kurie yra episteminio, deontinio arba dinaminio modalumo. Žymėtos nuosakos atveju predikatu eina liepiamosios arba tariamosios nuosakos veiksmažodis. 10 lentelėje matyti, kad adverbialiniai laiko sakiniai labai retai būna žymėti, o tuo atveju, kai taip yra, dažniausiai šios kategorijos pažymėtos tik prijungiamojo sakinio pagrindiniame dėmenyje, o šalutinis dėmuo lieka nežymėtas. Anot Holvoeto, taip yra dėl to, kad šalutinio sakinio reikšmė yra tik viso sudėtinio sakinio reikšmės dalis, o modalumo požymį bent iš dalies lemia pagrindinis dėmuo (Holvoet, Judžentis 2003, 120). Plg. (85) sakinį, kuriame šalutinio dėmens predikatas (*esu*) yra tiesioginės nuosakos (nežymėtas), o pagrindinio (*sirkite*) – liepiamosios nuosakos, deontinio modalumo (žymėtas).

10 lentelė. *Modalumo ir nuosakos žymėjimas dėmenyse*

Žymėtumas	Dėmuo	Atvejų skaičius pagal jung. žodžius		
		<i>kai</i>	<i>kada</i>	<i>kol</i>
Žymėtas modalumas	P	11	14	29
	Š	2	7	0
	P ir Š	4	0	3
Nežymėtas modalumas		111	99	89

Žymėta nuosaka	P	2	3	10
	Š	0	0	0
	P ir Š	0	0	0
Nežymėta nuosaka		126	117	111

(85) **Sirkite kol** aš esu, nes mano kelias pas jus ilgas ir sunkus.

Retesniais atvejais sakytinėje kalboje modalumas yra pažymėtas tik šalutiniame dėmenyje, o pagrindinio dėmens predikatas lieka nežymėtas, plg. (86) sakinį: šalutinio dėmens predikatu eina deontinio modalumo veiksmažodis *reikia* su sangrąžine bendraties forma *mokintis*, o pagrindinio dėmens predikatas nėra žymėtas. Vis dėlto tai būdinga tik modalumo kategorijai, nes, kaip matyti iš 10 lentelės, tiriamojoje medžiagoje nebuvo surastas nė vienas pavyzdys, kada šalutinio dėmens predikatas turi žymėtą nuosaką, o pagrindinio – ne.

(86) **Kada** vat **reikia** mokintis tuo laiku, gaunasi taip, kad dirbi, žinai.

Taip pat labai retai pasitaiko modalumo žymėjimas abiejuose prijungiamojo sakinio dėmenyse (tokio nuosakos žymėjimo išvis nesurasta), plg. (87) sakinį: abiejų dėmenų viena iš predikatų dalių eina deontinio modalumo veiksmažodis *reikia*, negana to, pagrindiniame dėmenyje taip pat yra pavartotas ir modalinis žodis *turbūt*, reiškiantis abejonę (episteminį modalumą), šiuo atveju jaučiamas ir ironijos atspalvis.

(87) **Duris kai reik** atidaryt, tai susitart **turbūt** su šaldytuvu **reikia**, kad atsidarytų, ane?

Be minėtų laiko ir veiksmo, modalumo ir nuosakos kategorijų, nagrinėjant sudėtinio prijungiamojo sakinio dėmenų predikatų raišką, svarbu atkreipti dėmesį į finitiškumą. Pagrindinio dėmens predikatu gali eiti tik asmenuojamoji (finitinė) veiksmažodžio forma, o šalutinio – tiek asmenuojamoji, tiek neasmenuojamoji (nefinitinė) forma (Pajėdienė 2004, 39). Tai, jog pagrindinio dėmens predikatu būtinai turi eiti finitinė forma, aiškinama tuo, kad „propozicija virsta sakiniu tik tais atvejais, kai veiksmažodis įgyja laiko ir nuosakos požymius, lokalizuojančius propozicijos turinį laiko atžvilgiu ir nusakančius jo santykį su tikrove“ (Holvoet, Judžentis 2003, 120). Ir nors tiriamojoje sakytinėje kalboje dažniausiai abiejuose prijungiamojo sakinio dėmenyse predikatų raiška tapati – jie yra finitiški, tačiau surasti du adverbialiniai sakiniai su *kai*, kurių pagrindinio dėmens tariniu eina neasmenuojamoji veiksmažodžio forma (dalyvis), plg. (88) ir (89). Tokią

predikatų raišką greičiausiai leidžia šalutinio dėmens pozicija ir jo predikatas. Kaip matyti, šiuose sakiniuose šalutinis dėmuo eina prepoziciškai, jų predikatais eina finitinės veiksmažodžių formos, kurių laikai parodo ir praleisto pagrindinio dėmens sudurtinio tarinio jungties laiką, t. y. lokalizuoja pagrindinio dėmens veiksmą laiko ašyje, plg. (88.1.), (89.1.).

(88) [O] **kai** aš neturiu ką veikti, tada kiti **užsiėmę**.

(88.1.) [O] **kai** aš neturiu ką veikti, tada kiti **yra / būna užsiėmę**.

(89) **Kai** buvau, **parašyta**, kad prestižinė, prestižinė gyvenvietė.

(89.1.) **Kai** buvau, **buvo parašyta**, kad prestižinė, prestižinė gyvenvietė.

Vis dėlto šiek tiek daugiau buvo rasta pavyzdžių, kai būtent šalutinio dėmens predikatu eina neasmenuojamoji veiksmažodžio forma (dalyvis): vienas adverbialinis sakiny su *kai* ir su *kada* bei trys su *kol*. Tokius šalutinius sakinius su dalyviais galima interpretuoti skirtingai: „jų pagrindą sudarančią veiksmažodinę formą galima vertinti kaip gramatiškai savarankišką neasmenuojamąją arba kaip sudėtinės laiko formos su praleista jungtimi variantą“ (Pajėdienė 2009, 2). Kadangi pavyzdžių nėra daug, negalima daryti svarių išvadų, tačiau sakytinės kalbos pavyzdžiai rodo, kad sakinių su *kol* predikatai galėtų būti laikomi gramatiškai savarankiškais, nes turi jiems būdingą struktūrą su neiginiu, pats veiksmažodis yra įvykio veiksmo, būtojo laiko, taigi struktūra yra ganėtinai sustabarėjusi, be to, dalyvis čia yra semantiškai pagrindinis, t. y. reikšmei neturi įtakos praleista tarinio jungtis, plg. (90), (91), (92).

(90) *Tai jis, kol pinigai nesumokėta jis nestatys, nebijok.*

(91) [K]ol jos **nepaviešintos**, niekas nežino.

(92) [K]ol rezultatai **nepatikrinti**, ne...**neperžiūrėti**, Istorijos instituto bet kokios rekomendacijos, bet kokios išvados, jos yra niekinės.

Adverbialiniai sakiniai su *kai* ir *kada* iš pažiūros tokios sustabarėjusios struktūros neturi: kaip matyti iš (93), (94) pavyzdžio šalutinio dėmens predikatu einančios neasmenuojamosios veiksmažodžio formos yra tiek eigos, tiek įvykio veiksmo, laikas gali būti ir esamasis, ir būtasis. Vis dėlto pabrėžtina, kad pavyzdžių nėra daug, tad svarių išvadų daryti negalima, be to, anot Judženčio, „išvesti aiškią ribą tarp laisvų ir labiau sugramatintų veiksmažodžio *būti* junginių vargu ar įmanoma“ (Judžentis 2012, 141).

(93) [B]et **kai kalbama** apie labai svarbius nacionalinius dalykus, tokia kritika yra labai nenaudinga.

(94) *Neprivažinėsi, kada užpustytos gatvės.*

Sakytinėje kalboje buvo rasti du sakiniai su *iki*, kai šalutinio dėmens predikatu eina padalyvis, plg. (95) ir (96). Apie tai, kad su jungiamuoju žodžiu *iki*, rodančiu ribą, šalutinio dėmens predikatu gali tapti padalyvis, užsimena ir Pajėdienė, tačiau įdomu tai, kad būtent tokioje konstrukcijoje dažniausiai vietoj *iki* renkamasis prielinksnis *prieš* (Pajėdienė 2009, 3). Šis prielinksnis gali pakeisti *iki*, esantį konstrukcijoje su predikatu, išreikštu padalyviu, tačiau jungiamojo žodžio *kol*, esantį konstrukcijoje su dalyviniu predikatu, pakeisti negalėtų, nes sakinyje taptų negramatiškas. Taip yra turbūt dėl to, kad dalyviai yra kaitomi linksniais, o prielinksnis *prieš* reikalauja atitinkamo linksnio. Kai predikatu eina linksniais nekaitoma veiksmažodžio forma (šiuo atveju – padalyvis), prielinksnis *prieš* gali pakeisti jungiamąjį žodį *iki*, plg. (96) ir (96.1.), (91) ir (91.1.).

(95) – *Aš norėčiau pacituoti vieną brėžinį, kurį buvo platinama dar iki...*

– *Jeigu operatorius galėtų stambiu, taip...*

– *Galėtų pritraukti aiški... Dar **iki išduodant** leidimą.*

(96) *Ar tėtis tavo gyvenime kaip nors dalyvavo **iki atsirandant** vaikų globos namuose.*

(96.1.) *Ar tėtis tavo gyvenime kaip nors dalyvavo **prieš atsirandant** vaikų globos namuose.*

(91) *[K]ol jos **nepaviešintos**, niekas nežino.*

(91.1.) * ***Prieš** jos **nepaviešintos**, niekas nežino.*

Tiriamosioje sakytinėje kalboje buvo rastas tik vienas pavyzdys, kai šalutinio dėmens predikatu eina pusdalyvis, plg. (97):

(97) *Kiek laiko **iki atsirasdama** vaikų globos namuose, **apsigyvendama**, tu gyvenai su su močiute nebematydama tėvų?*

Įdomu tai, kad visuose pavyzdžiuose, kuriuose šalutinio dėmens predikatas yra išreikštas padalyviu arba pusdalyviu, o konstrukcija sujungta jungiamuoju žodžiu *iki*, pagrindinio dėmens predikatu einantis veiksmažodis yra būtojo k. laiko ((95) pavyzdžio pagrindinio dėmens predikatas yra sudėtinis – *buvo platinama*), eigos veiksmo, o šalutinio – įvykio veiksmo. Tokį predikato raiškos pasirinkimą galima paaiškinti tuo, jog *iki* rodo ribą, iki kurios vyko pagrindinio dėmens veiksmas. Vis dėlto reikia įvertinti tai, kad tiriamosioje medžiagoje tokių pavyzdžių buvo rasta tik trys, tad norint teisingai įvertinti šias struktūras reikėtų ieškoti pavyzdžių ne tik sakytinės kalbos patekstinyje.

Išvados

Išanalizavus *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* sakytinės kalbos patekstinyje esančius adverbialinius laiko sakinius, pastebėta, kad dažniausiai jie yra prijungiami su jungiamaisiais žodžiais *kai, kada* ir *kol*. Kiti jungiamieji žodžiai vartojami retai dėl homonimijos ar tarmiškumo. Sakytinėje kalboje dažniausiai reiškiamas veiksmų vienalaikiškumas, sutapimas, o šie sakiniai jungiami su jungtuku *kai*, be to, nebuvo surastas nė vienas pavyzdys, kada sakinyje perteikia vėlyvumo reikšmę. Tiriant semantinę ryšį tarp dėmenų, taip pat pastebėta, kad yra sakinių, kurie formaliai žiūrint primena adverbialinius laiko sakinius, tačiau semantiškai jų laiko funkcija yra išblukusi. Tokių sakinių šalutinio dėmens predikatu eina mentalinis veiksmazodis *pagalvoti* ir jie savo reikšme labiau primena įterpinius nei adverbialinius laiko sakinius.

Nustatant pagrindinio ir šalutinio dėmens poziciją, pastebėta, kad sakytinėje kalboje, kaip ir rašytinėje, dominuoja postpozicija. Vis dėlto pozicijai turi įtakos ir semantinis ryšys bei pragmatika. Kai šalutinis dėmuo eina prepozicijoje, neretai jis būna susijęs su diskursu arba žymi ankstesnę veiksmą (pirmalaikiškumą reiškiantys sakiniai), taip parodydamas ir veiksmų išsidėstymą laike. Dažniau prepozicijoje nei postpozicijoje eina ir vienalaikių veiksmų trukmę reiškiantys sakiniai – taip pabrėžiama pagrindinio dėmens veiksmo trukmę. Nors ir retai, tačiau sakytinėje kalboje taip pat pasitaikė atvejų, kai jungiamasis žodis iš inicialės pozicijos pasistumia į medialę ir eina po subjekto, objekto, diskurso žymiklių ir net gramatinio centro.

Analizuojant dėmenų struktūrą, gramatinio centro raišką, pastebėta, kad viename iš dėmenų dažna subjekto elipsė, be to, dažniausiai subjektai dėmenyse nesutampa. Turbūt tai lemia viena iš pagrindinių kalbos funkcijų (komunikacijos), kuri yra nukreipta į aplinką, tad referuojama būtent į ją, taip nulemiant skirtingus veiksmus. Sakytinėje kalboje taip pat yra nepilnų sakinių, kurie neturi pagrindinio dėmens arba jiems trūksta tarinio ar net viso gramatinio centro, tačiau sakytiniame diskurse tokių sakinių prasmė itin nenukenčia, nes tuščias semantines vietas užpildo bendrosios žinios apie pasaulį (angl. *mutual background knowledge*). Taip pat pastebėta, kad kartais (surasti tik 8 tokie atvejai) prijungiamojo sakinio autorystė būna išplečiama, t. y. pagrindinį sakinį pasako vienas pašnekovas, o šalutinį – kitas.

Tiriant predikatų raišką, nustatyta, kad dažniausiai laikas dėmenyse sutampa, o veiksmo pasiskirstymas priklauso nuo semantinio ryšio, susiklostančio tarp dėmenų. Modalumas ir nuosaka dėmenyse retai kada būna žymėti, o tuo atveju, kai taip yra, dažniausiai šios kategorijos pažymėtos tik prijungiamojo sakinio pagrindiniame dėmenyje. Ištyrus predikatų finitiškumą, nustatyta, jog dažniausiai abiejų dėmenų predikatais eina asmenuojamosios veiksmazodžio formos, o nefinitinės predikatų formos adverbialiniuose laiko sakiniuose labai retos.

Vis dėlto pastebėtina, kad ši sakytinės kalbos analizė yra ribota, nes atlikta remiantis tik sakytinės kalbos patekstyniu, kuris neatspindi visos vartojamos kalbos. Be to, dėl ribotos darbo apimties nebuvo tirti adverbialiniai laiko sakiniai su kitais jungiamaisiais žodžiais, tokiais kaip *kaip*, *vos*, *tik*. Tad norint atlikti svaresnę analizę, reikėtų tirti ir minėtųs atvejus bei neapsiriboti tik sakytinės kalbos patekstynio pavyzdžiais, t. y. įtraukti ir grožinės literatūros, kuri taip pat turi šnekamosios kalbos bruožų, patekstynio pavyzdžius ir / ar savarankiškai surinktus, transkribuotus pokalbius. Dėl to tikimasi, kad šis darbas bus naudingas gilesniam sakytinės kalbos tyrimui.

Literatūra

1. Ambrazas, Vytautas 1972, Lietuvių kalbos prijungiamųjų sakinių struktūriniai tipai, *Baltistica* 8(1), 23–48.
2. Ambrazas, Vytautas (red.) 2006, *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, 4 papildytas leidimas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
3. Diessel, Holger 2001, The Ordering Distribution of Main and Adverbial Clauses: A Typological Study, *Language* 77(3), 433–455.
4. Diessel, Holger 2005, Competing motivations for the ordering of main and adverbial clauses, *Linguistics* 43–3, 449–470.
5. Diessel, Holger 2008, Iconicity of sequence: A corpus-based analysis of the positioning of temporal adverbial clauses in English, *Cognitive Linguistics* 19–3, 465–490.
6. Diessel, Holger 2013, Adverbial subordination, in Sylvia Luraghi, Claudia Parodi (eds.), *The Bloomsbury Companion to Syntax*, London: Continuum, 341–354.
7. Dvylytė, Aurelija, Danguolė Mikulėnienė (sud.) 2013, *Kalbos patarimai. Kn. 4. Leksika: skolinių vartojimas (L1)*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.
8. Ford, Cecilia E. 1993, *Grammar in interaction: adverbial clauses in American English conversations*, Cambridge: Cambridge University Press.
9. Hetterle, Katja 2015, *Adverbial Clauses in Cross-Linguistic Perspective*, Berlin / Boston: De Gruyter Mouton.
10. Holvoet, Axel 2003, Sujungiamieji ir prijungiamieji sakiniai formos bei funkcijos požiūriu, Axel Holvoet, Artūras Judžentis (red.), *Sintaksinių ryšių tyrimai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 99–114.
11. Holvoet, Axel, Artūras Judžentis 2003, Sudėtinio prijungiamojo sakinio aprašymo pagrindai, Axel Holvoet, Artūras Judžentis (red.), *Sintaksinių ryšių tyrimai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 115–172.
12. Yule, George 2002, *Pragmatics*, Oxford: Oxford University Press.
13. Jakobson, Roman 2004, Lingvistika ir poetika, *Baltos lankos* 18/19, 5–49.
14. Jasionytė-Mikučionienė, Erika 2020, Apie adverbialinius sakinius sakytinėje lietuvių kalboje, *Lietuvių kalba* 15, 1–25.
15. Jasionytė-Mikučionienė, Erika, Anna Ruskan, Jolanta Šinkūnienė, Audronė Šolienė 2020, Diskurso žymikliai lietuvių kalboje: reikšmės ir funkcijų kaitos aspektai, *Lietuvių kalba* 14, 1–78.
16. Judžentis, Artūras 2012, *Lietuvių kalbos gramatinės kategorijos*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

17. Kamandulytė-Merfeldienė, Laura, Ingrida Balčiūnienė 2016a, Apie pažymimuosius pasakymus sakytinėje lietuvių kalboje, *Taikomoji kalbotyra* (8), 55–71.
18. Kamandulytė-Merfeldienė, Laura, Ingrida Balčiūnienė 2016b, Funkciniai pasakymų tipai sakytinėje lietuvių kalboje, *Tarp eilučių: lingvistikos, literatūrologijos, medijų erdvė: mokslinių straipsnių rinkinys*, 11–29.
19. Kamandulytė-Merfeldienė, Laura 2018, Nuo buitinės kalbos iki viešojo kalbėjimo: kiekybinis kai kurių leksikos ir gramatikos ypatybių tyrimas tekstynų lingvistikos metodu, *Lituanistica* 64(4), 255–270.
20. Kortmann, Bernd 1997, *Adverbial subordination: a typology and history of adverbial subordinators based on european languages*, Berlin, New York: Walter de Gruyter.
21. Labutis, Vitas 2002, *Lietuvių kalbos sintaksė*, Vilnius: VU I-kla.
22. LKŽ^e – Gertrūda Naktinienė et al. (red.), *Lietuvių kalbos žodynas*, 1–20 (1941–2002): elektroninis variantas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005 (<http://lkz.lt/>).
23. Makauskaitė, Indrė 2016, Lietuvių kalbos laiko adverbialai: pozicija laiko raiškos priemonių sistemoje ir semantinių tyrimų apžvalga, *Lietuvių kalba* 10, 1–22.
24. Miliūnaitė, Rita (sud.) 2009, *Kalbos patarimai. Kn. 2. Sintaksė: 3. Įvairūs dalykai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
25. Miliūnaitė, Rita 2011, Vienas prijungiamųjų laiko sakinių su jungtuku „kai“ vartosenos atvejis, *Kalbos kultūra* 84, 98–115.
26. Miller Jim, Regina Weinert 1998, *Spontaneous Spoken Language: Syntax and Discourse*, Oxford / New York: Clarendon Press & Oxford University Press.
27. Nau, Nicole 2018, Adverbial clause combining in Latgalian: Temporal, conditional, causal and concessive relations in spontaneous speech, *Baltic linguistics* 9, 45–109.
28. Nauckūnaitė, Zita 2003, Loginiai ir lingvistiniai sakytinės ir rašytinės raiškos skirtumai, *Žmogus ir žodis: didaktinė lingvistika* 5, 78–83.
29. Pajėdienė, Jūratė 2004, Dabartinės lietuvių kalbos prijungiamieji laiko sakiniai, *Acta Linguistica Lithuanica*, 35–53.
30. Pajėdienė, Jūratė 2009, Prijungiamieji laiko sakiniai su ribą nusakančiais jungiamaisiais žodžiais, *Lietuvių kalba* 3, 1–12.
31. Pajėdienė, Jūratė 2011, Prijungiamieji laiko sakiniai su ribos reikšmės jungiamaisiais žodžiais 16–17 a. lietuviškuose raštuose, *Baltistica* XLVI (2), 233–270.
32. Pajėdienė, Jūratė 2018a, Laiko sakiniai su „kuomet“ senojoje ir dabartinėje lietuvių kalboje, Gintarė Judžentytė-Šinkūnienė, Vilma Zubaitienė (red.), *Baltų kalbų tekstų ir žodžių reikšmės*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 318–346.

33. Pajėdienė, Jūratė 2018b, Santykinio laiko raiška prieveiksmiais laiko sakiniais šiaurės žemaičių telšiškių tarmėje, *Baltu filologija* XXVII (1/2), 75–100.
34. Satkauskaitė, Danguolė 2011, *Lingvistinė pragmatika*: mokomoji knyga aukštųjų mokyklų studentams (elektroninė laikmena), Kaunas.
35. Ulvydas, Kazys, Vytautas Ambrazas, Adelė Valeckienė (red.) 1976, *Lietuvių kalbos gramatika 3: Sintaksė*, Vilnius: Mokslo.
36. Vaicekauskienė, Loreta 1997, Šnekamoji kalba tebelaukia savo eilės, *Bendrinės kalbos ribos*, 62–64.
37. Žukauskaitė, Julija 1961, Laiko reikšmės jungtukų vartojimas dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje, *Kalbotyra* 3, 79–113.

Šaltiniai

1. *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas* (<http://tekstynas.vdu.lt/tekstynas/>).

Summary

The final paper examines temporal adverbial clauses in spoken Lithuanian. The aim of this study is to investigate these sentences and to identify their semantic meaning, main features of predicates. In order to achieve this aim, the research was carried out in the *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas* spoken language domain and 468 examples of adverbial clauses were selected employing software *randomizer.org*. The examples were analysed while conducting quantitative and qualitative content analysis: the structure and ordering of main and adverbial clauses, semantic relation between clauses, manifestation of predicates were investigated as well as the dominant position and semantic relation of clauses and different cases of manifestation of the grammatical centre were counted, correlative conjunctions, agreement of aspect and tense forms in main and adverbial clause were explored, the number of marked mood and modality cases was discovered. It was observed that in spoken Lithuanian most often adverbial clauses have simultaneity overlap meaning and are subordinate with *kai*. Moreover, there was not found any examples of posteriority. The majority of temporal clauses follow the main clause, but also the ordering depends on semantic relation between clauses, for instance, temporal clauses of anteriority precede the main clause. There were also found such cases when subordinator shifted from the initial position to medial position in spoken language. The analysis of the manifestation of grammatical centre showed that the subject might be omitted in one of the clauses; furthermore, subjects mostly differ in different clauses. There are also incomplete clauses and such cases when a subordinate clause is said by two people. Tense forms of predicates mostly are the same, but the agreement of aspect forms depends on the semantic relation between clauses. Modality and mood are rarely marked, as well as non-finite predicate forms are. However, it should be pointed out that this analysis of spoken Lithuanian is limited because it was carried out only while investigating the spoken language domain. Moreover, the analysis does not include examples of clauses with other adverbial subordinators, such as *kaip*, *vos*, *tik*. In order to conduct a more comprehensive research, those examples should be included and not limited with the examples from the spoken language domain only. The research could contribute to more profound investigation of the spoken language.